लभते स्त्रीश्चापत्यानि इह चामुत्र चोभयोः ।
दद्यादेव पितृभ्यस्तु नित्यमेव ह्यतन्द्रितः ॥९॥
दीपं पितृभ्यः प्रयतः सदा यस्तु प्रयच्छति ।
स लोके प्रतिभं चक्षुः सदा च लभते शुभं ॥१०॥
तेजसा यशसा चैव कान्त्या चैव बलेन च ।
भुवि प्रकाशो भवति भ्राजते च त्रिविष्टपे ।
अप्सरोभिः परिवृतो विमानाग्रे स मोदते ॥११॥
गन्धान् पुष्पाणि धूपांश्च दद्यादाज्याहुतीश्च वै ।
फलमूलनमस्कारैः पितॄणां प्रयतः शुचिः ।
पूर्वं कृत्वा द्विजान् पश्चात् पूजयेदन्नसम्पदा ॥१२॥
श्राद्धकाले तु सततं वायुभूताः पितामहाः ।
आविशन्ति द्विजान् दृष्ट्वा तस्मादेतद्ब्रवीमि ते ॥१३॥
वस्त्रैरन्नैः प्रदानैस्तैर्भक्ष्यपेयैस्तथैव च ।
गोभिरश्वैस्तथा ग्रामैः पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥१४॥
भवन्ति पितरः प्रीताः पूजितेषु द्विजातिषु ।
तस्मादन्नेन विधिवत् पूजयेद्द्विजसत्तमान् ॥१५॥
सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यां कुर्य्यादुल्लेखनं द्विजः ।
प्रोक्षणञ्च तथा कुर्य्यात् श्राद्धकर्मण्यतन्द्रितः ॥१६॥
दर्भान् पिण्डांस्तथा भक्ष्यान् पुष्पाणि विविधानि च ।
गन्धदानमलङ्कारमेकैकं निर्वपेद्बुधः ॥१७॥
पोषयित्वा जनं सम्यक् वैश्वः स्यादुत्तरो द्विजः ।
अम्बुदर्भपिञ्जूलैस्त्रिभिः कुर्याद्यथाविधि ॥१८॥

अपसव्यं पितृभ्यश्च दद्यादन्नमनुत्तमं[१] ।
तमुच्चार्य्याथ सर्व्वेषां वस्त्रार्थं सूत्रमेव च[२] ॥१९॥
खण्डनं पेषणञ्चैव[३] तथैवोल्लेखनं तथा ।
सकृदेव हि देवानां पितृणां त्रिभिरुच्यते ॥२०॥
एकं पवित्रं हस्तेन पितॄन् सर्वान् सकृत् सकृत् ।
तैलमञ्जनं पिण्डेभ्यो दत्त्वा दर्शनजं हितं ॥२१॥
सदा सर्पिस्तिलैर्युक्तांस्त्रीन् पिण्डान्निर्वपेद्भुवि ।
जानु कृत्वा तथा सव्यं भूमौ पितृपरायणः ॥२२॥
पितॄन् पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान् ।
आहूय च पितॄन् प्राज्ञान् पितृतीर्थेन यत्नतः ।
पिण्डान् परिक्षिपेत् सम्यगपसव्यमतन्द्रितः ॥२३॥
अन्नेनाद्भिश्च पुष्पैश्च भक्ष्यैश्चैव पृथग्विधैः ।
पृथक् मातामहानान्तु केचिदिच्छन्ति मानवाः ॥२४॥
त्रीन् पिण्डानानुपूर्व्व्येण साङ्गुष्ठान् पुष्टिवर्द्धनान् ।
जान्वन्तराभ्यां यत्नेन पिण्डान् दद्याद् यथाक्रमं ॥२५॥
सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यां धर्मे मन्त्रे च पर्य्ययः ।
नमो वः पितरः सृक्वैः सदा स्तोत्रमतन्द्रितः ॥२६॥
दक्षिणस्यान्तु पाणिभ्यां प्रथमं पिण्डमुत्सृजेत् ।
नमो वः पितरः सौम्याः पठन्नित्यमतन्द्रितः ॥२७॥

---

१ दद्यादन्नमनुत्तममिति ङ० ।
२ श्लोकार्द्धं न समीचीनं ।
३ लेपनञ्चैवेति ख० ।

सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यां धर्मे सर्व्वमतन्द्रितः ।
उलूखलस्य लेखायामुदपात्राच्च सेवनं ॥२८॥
क्षौमसूत्रं नवं दद्यात् शोणं कार्पासिकं तथा ।
पत्रोर्णं पितृसूत्रञ्च कौशेयं परिवर्जयेत् ॥२९॥
वर्जयेत्तद्दशां यज्ञे यद्यप्यहतवस्त्रजां ।
न प्रीणन्ति तथैतानि दातुरप्यायतो भवेत् ॥३०॥
श्रेष्ठमाङ्गल्लिककुदमञ्जनं नित्यमेव च ।
कृष्णेभ्यश्च तिलेभ्यश्च यत्तैलं परिरक्षितं ॥३१॥
चन्दनागुरुणी चोभे तमालोशीरपद्मकं ।
धूपञ्च गुग्गुलश्रेष्ठं तुरुष्कं धूपमेव च ॥३२॥
शुक्लाः सुमनसः श्रेष्ठास्तथा पद्मोत्पलानि च ।
गन्धवन्त्युपपन्नानि यानि चान्यानि कृत्स्नशः ॥३३॥
जवासुमनसो भण्डीरूपकामकुरण्डकाः ।
पुष्पाणि वर्जनीयानि श्राद्धकर्मणि नित्यशः ॥३४॥
यानि गन्धादपेतानि उपगन्धीनि यानि च ।
वर्जनीयानि पुष्पाणि भूतिमन्विच्छता तदा ॥३५॥
द्विजातयस्तथान्विष्टा नियताः स्युरुदङ्मुखाः ।
पूजयेद्यजमानस्तु विधिवद्दक्षिणामुखः ॥३६॥
तेषामभिमुखो दद्याद्दर्भान् पिण्डांश्च यत्नतः ।
अनेन विधिना साक्षादर्च्चयेत् स्वान् पितामहान् ॥३७॥
हरिता वै सपिञ्जल्याः पुष्पस्निग्धाः समाहिताः ।
रत्निमात्रप्रदानेन पितृतीर्थेन संस्थिताः ॥३८॥

उपमूले तथा गोत्राः प्रसूतागाद्यकुलोद्यमाः[१] ।
तथा श्यामाकनीवारा दूर्वागाः समुदाहृताः ॥३८॥
पूर्व्वकार्त्तिनवान् श्रेष्ठो बभूवाथ प्रजापतिः ।
तस्य बाला निपतिता भूमौ चाकाशमार्गतः ॥४०॥
तस्मान् मेध्याः समाकाशाः श्राद्धकर्मणि पूजिताः ।
पिण्डनिर्वपणन्तेषु कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥४१॥
प्रजापुष्टिर्धृतिः कीर्त्तिः प्रजाकान्तिसमन्विता ।
भवन्ति हृचिरं नित्यं विपाप्मानोऽघवर्जिताः ॥४२॥
सकृद्देवास्तरेद्दर्भान् पिण्डार्थं दक्षिणामुखः ।
प्रागदक्षिणाग्रनियतो विधिस्त्वाप्यनुवर्त्स्यति ॥४३॥
न दीनो वापि वा क्रुद्धो न चैवान्यमना नरः ।
एकाग्रमाधाय मनः श्राद्धं कुर्य्यात् सदा बुधः ॥४४॥
निहन्मि सर्व्वं यदमेध्यवद्भवे-
द्धताश्च सर्व्वे सुरदानवा मया ।
रक्षांसि यक्षाश्च पिशाचसङ्घा
हता मया यातुधानाश्च सर्व्वे ॥४५॥
एवं पित्रे दृष्टमन्नं हि यस्य
तस्मासुरा वर्जयन्तीह सर्व्वे ।
यस्मिन् देशे पठ्यते एष मन्त्र-
स्तं वै देशं राक्षसा वर्जयन्ति ॥४६॥
अनेन विधिना नित्यं श्राद्धं कुर्य्याद् द्विजः सदा ।

१ पाठोऽयं न समीचीनः ।

मनसा काङ्क्षितं यद्यत् तत्तद्दद्युः पितामहाः ॥४७॥
पितरो दुष्टमनसो रक्षांसि विमनांसि च ।
भवन्त्येव कृते श्राद्धे नित्यमेव प्रयत्नतः ॥४८॥
शूद्राः श्राद्धे चीरचाटु(१) बल्वजाश्चासनस्तथा ।
वारणाश्च लवाश्चैव लवनर्षाश्च नित्यशः ।
एवमादीन्यथान्यानि तृणानि परिवर्जयेत् ॥४९॥
अञ्जनाभ्यञ्जनागन्धामानुप्रलयन(२) तथा ।
काशैः पुनर्भवैः कार्य्यं सर्व्वमेव कर्म्म भवेत् ॥५०॥
काशाः पुनर्भवा ये च वर्हणा उपवर्हणाः ।
अथ ते पितरो देवा देवाश्च पितरः पुनः ॥५१॥
पुष्पगन्धादिधूपानामेष मन्त्र उदाहृतः ।
आहृत्य दक्षिणायान्तु होमार्थं विप्रयत्नतः ॥५२॥
सोमाय वै पितृमते स्वधा अङ्गिरसे नमः ।
अन्वग्नौ लौकिकं वापि जुहुयात् कर्म्मसिद्धये ॥५३॥
अन्तराधाय समिधं तथा होमो विधीयते ।
समाहितेन मनसा प्रयताग्निः प्रयत्नतः ॥५४॥
अग्नये कव्यवाहाय स्वधा अङ्गिरसे नमः ।
यमाय चैवाङ्गिरसे स्वधा नम इति ब्रुवन् ॥५५॥
इत्येते वै होममन्त्रा मन्त्राणामनुपूर्व्वशः ।
दक्षिणातोऽग्नये नित्यं सोमायान्तरतस्तथा ॥५६॥
एतयोरन्तरं नित्यं जुहुयाद्वै विवस्वते ।

---

१ पाठोऽयमादर्शसम्मते मुद्रितः । परन्त्वयं न समीचीनः।
२ अयमपि पाठो न समीचीन ।

उपचारं स्वधाकारं तथैवोल्लेखनञ्च यत् ॥५७॥
होमजप्ये नमस्कारः प्रोक्षणञ्च विशेषतः ।
अञ्जनाभ्यञ्जने चैव पिण्डसंवपनं तथा ॥५८॥
अश्वमेधफलेनैव[1] तत् स्मृतं मन्त्रपूर्व्वकं ।
क्रियाः सर्व्वा यथोद्दिष्टाः प्रयत्नेन समाचरेत् ॥५९॥
सम्यक्‌हव्यमेवाग्नौ सुसमिद्धे विशेषतः ।
विधूमे लेलिहाने च होतव्यं कर्मसिद्धये ॥६०॥
अप्रबुद्धे सधूमे च जुहुयाद्यो हुताशने ।
यजमानो भवेदन्धः सोऽपुत्र इति नः श्रुतं ॥६१॥
अल्पेन्धनो वा रूक्षो वा विस्फुलिङ्गश्च सर्व्वशः ।
ज्वालाधूमोपसव्यश्च स तु वह्निर्न सिद्धये ॥६२॥
दुर्गन्धश्चैव नीलश्च कृष्णश्चैव विशेषतः ।
भूमिं विगाहते यत्र तत्र विद्यात् पराभवं ॥६३॥
अर्चिष्मान् पिण्डितशिखः[2] सर्पिःकाञ्चनसन्निभः ।
स्निग्धः प्रदक्षिणश्चैव वह्निः स्यात् कार्य्यसिद्धये ॥६४॥
सरनागगणेभ्यश्च पूजां प्राप्नोति शाश्वतीं ।
अक्षयाः पूजितास्तेन भवन्ति पितरोऽव्ययाः ॥६५॥
खाद्युदुम्बरपात्राणि फलानि समिधस्तथा ।
श्राद्धे चातिपवित्राणि सेध्यानीति विशेषतः ॥६६॥
पवित्रं वा द्विजश्रेष्ठ शुद्धये अन्यकर्मसु ।

---

१ अश्वमेधफलश्चैवेति ख० ।
२ मण्डितशिख इति क० ।

पात्रेषु फलमुद्दिष्टं यन्मया श्राद्धकर्म्मणि ॥६७॥
तदेव कृत्स्नं विज्ञेयं समित्सु च यथाक्रमं ।
कृत्वा समाहितं चित्तमग्नये वै करोम्यहं ॥६८॥
अनुज्ञातः कुरुष्वेति तथैव द्विजसत्तमैः ।
पत्नीमादाय पुत्रांश्च जुहुयाद्धव्यवाहनं ॥६९॥
समानप्लक्षन्यग्रोधप्लक्षाश्वत्थविकङ्कताः ।
उदुम्बरास्तथा विल्वचन्दना यज्ञियाश्च ते ॥७०॥
सरलो देवदारुश्च शालश्च खदिरस्तथा ।
समिदर्थं प्रशस्ताः स्युरेते वृक्षा विशेषतः ॥७१॥
ग्राम्याः कण्टकिनश्चैव यज्ञिया येन केन च ।
पूजिताः समिदर्थे तु पितृणां वचनं तथा ॥७२॥
समिद्भिः कल्कलेयाभिर्जुहुयाद्यो हुताशनं ॥
फलं यत् कर्मणस्तस्य तन्मे निगदतः शृणु ॥७३॥
आयसं सर्व्वकामीयमश्वमेधफलं हि तत् ।
श्लेष्मातको नक्तमालः कपित्थः शाल्मलिस्तथा ॥७४॥
नीपो विभीतकश्चैव शमीभिश्च तथैव च ।
शकुनानां निवासश्च वर्जयेच्च महीरुहान् ।
अयज्ञीयाः स्मृता ये च वृक्षांश्चैव तु वर्जयेत् ॥७५॥
स्वधेति चैव मन्त्रान्ते पितृणां वचनं तथा ।
स्वाहेति चैव देवानां यज्ञकर्मण्युदाहृतं ॥७६॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते श्राद्धकल्पो नाम
त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्प ।

सूत उवाच । देवाश्च पितरश्चैव तेभ्योऽन्ये पितरस्तथा ।
आथर्वणविधिर्ह्येष प्रत्युवाच बृहस्पतिः ॥१॥
पूजयेच्च पितॄन् पूर्व्वं देवांश्चापि विशेषतः ।
देवेभ्योऽपि पितॄन् पूर्वमर्चयन्तीह यत्नतः ॥२॥
दक्षस्य दुहिता ख्याता लोके विश्वेति नामतः ।
विधिना सा तु धर्मज्ञ दत्ता धर्माय धर्मतः ।
तस्याः पुत्रा महात्मानो विश्वेदेवा इति श्रुतिः ॥३॥
प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु सर्व्वलोकनमस्कृताः ।
समस्तास्ते महात्मानश्चेरुरुग्रं महत्तपः ॥४॥
हिमवच्छिखरे रम्ये देवगन्धर्वसेविते ।
सर्व्वाप्सरोभिश्चरित देवगन्धर्व्वसेवितं ॥५॥
शुद्धेन मनसा प्रीताः पितरस्तानथाब्रुवन् ।
वरं वृणीध्वं प्रीताः स्म कं कामं करवामहे ॥६॥
एवमुक्ते तु पितृभिस्तदा त्रैलोक्यभावनः ।
प्रजानामधिपो ब्रह्मा विश्वानितीदमब्रवीत् ॥७॥
ब्रह्मा उवाच । महातेजा महादेवस्तपसा तैस्तु तापितः ।
तपसा तेन सुप्रीतः कं कामं विदधामि वः ॥८॥
एवमुक्तास्तदा विश्वे ब्रह्मणा लोककर्त्तृणा ।

ऊचुस्ते सहिताः सर्व्वे ब्रह्माणं लोकभाविनं ॥९॥
श्राद्धेऽस्माकं भवेदंशो ह्येष नः काङ्क्षितो वरः ।
प्रत्युवाच ततो ब्रह्मा तान्वै त्रिदिवपूजितान् ॥१०॥
भविष्यत्येवमेवेति काङ्क्षितो वो वरस्तु यः ।
पितृभिस्तु तथेत्युक्ता एवमेतन्न संशयः ॥११॥
महात्माभिस्तु वो भाव्यं यत्किञ्चित् क्रियते लिह ।
अस्माकं कल्पिते श्राद्धे युष्मानग्रासनं ह वै ॥१२॥
भविष्यति मनुष्येषु सत्यमेतद् ब्रवीमि ते ।
माल्यैर्गन्धैस्तथान्नेन युष्मानग्रेऽर्चयिष्यति ॥१३॥
प्रदाता चेति युष्माकमस्माकं दास्यते ततः ।
विसर्जनमथास्माकं पूर्व्वं पश्चात्तु देवताः ॥१४॥
रक्षणञ्चैव श्राद्धस्य आतिथ्यञ्च विधिद्वयं ।
भूतानां देवतानाञ्च पितॄणां श्राद्धकर्मणि ।
एवं विधिकृतः सम्यक् सर्व्वमेतद् भविष्यति ॥१५॥
एवं[1] दत्त्वा वरं तेषां ब्रह्मा पितृगणैः सह ।
भूतानुग्रहकृद्देवः सञ्चचार यथासुखं ॥१६॥
वेदे पञ्च महायज्ञा नराणां समुदाहृताः ।
एतान् पञ्च महायज्ञान्निर्वपेत्सततं नरः ॥१७॥
यत्र यास्यन्ति दातारः संस्थानं वै निबोधत ।
निर्भयं निरहङ्कारं निःशोकं निर्व्ययक्रमं ।
ब्रह्मस्थानमवाप्नोति सर्वकामपुरस्कृतं ॥१८॥

---

१ स्तनमिति ह० ।

शूद्रेणापि प्रकर्त्तव्याः पञ्चैते मन्त्रवर्जिताः ।
अतोऽन्यथा तु यो भुङ्क्ते स ऋणं नित्यमश्नुते ॥१९॥
ऋणञ्च भुङ्क्ते पापात्मा यः पचदात्मकारणात् ।
तस्मान्निवर्त्तयेत् पञ्च महायज्ञान् सदा बुधः ॥२०॥
नैवेद्यं केचिदिच्छन्ति जीवत्यपि प्रयत्नतः ।
उदकपूर्वं बलिं कुर्यादुदकुम्भं तथैव च ॥२१॥
बलिं संविदितं कुर्यादुच्चादुच्चतरं क्षिपेत् ।
परगृहगतां पूर्व्वं बलिं सूक्ष्मां समुत्क्षिपेत्[1] ॥२२॥
न निवेद्यो भवेत् पिण्डः पितॄणां यस्य जीवति ।
इष्टेनान्नेन भक्ष्यैश्च भोजयेत यथाविधि ।
विधानं वेदविहितमेतद्वक्ष्यामि यत्नतः ॥२३॥
देववद्वा महात्मानो ह्येतेऽपि पितरो ह्युत ।
इच्छन्ति किञ्चिदाचार्य्याः पश्चात् पिण्डनिवेदनं ॥२४॥
पूजनञ्चैव विप्राणां सर्व्वमेव हि[2] नित्यशः ।
तद्धिधर्मार्थकुशलानित्युवाच बृहस्पतिः ॥२५॥
पूर्व्वं निवेदयेत्पिण्डं पश्चाद्विप्रांश्च भोजयेत् ।
योगात्मानो महात्मानः पितरो योगसम्भवाः ।
सोममाप्याययन्त्येते पितरो योगमास्थिताः ॥२६॥
तस्माद्दद्याच्छुचिः पिण्डान् योगिभ्यस्तत्परायणः ।
पितॄणां हि भवेदेतत्साक्षादिव हुतं हविः ॥२७॥

---

१ तथा क्षिपेदिति ख० ।
२ पर्व्वमेवहीति क० । ऊर्द्ध्वमेवहीति ख० ।

ब्राह्मणानां सहस्रेभ्यो योगी चाग्रासने यदि।
यजमानञ्च भोक्तृंश्च नौरिवाम्भसि तारयेत् ॥२८॥
अभर्ता प्रग्रहो यत्र सताञ्चैव विमानना।
दण्डो देवकृतस्तत्र सद्यः पतति दारुणः ॥२९॥
हित्वागमं सधर्माणं बालिशं यत्र भोजयेत्।
आदिकर्म समुत्सृज्य दाता तत्र विनश्यति ॥३०॥
पिण्डमग्नौ सदा दद्याद्भोगार्थी तु प्रयत्नतः।
प्रजार्थी पतये[1] दद्यान्मध्यमं तच्च पूर्वकं ॥३१॥
उत्तमां द्युतिमन्विच्छन्गोषु नित्यं प्रयच्छति।
प्रज्ञां पूजां यशः कीर्त्तिं गोषु नित्यं प्रयच्छति ॥३२॥
प्रार्थयन्दीर्घमायुश्च[2] वायसेभ्यः प्रयच्छति।
सौकुमार्यमथान्विच्छन् कुक्कुटेभ्यः प्रयच्छति ॥३३॥
एवमेतत्समुद्दिष्टं पिण्डनिर्वपणात् फलं।
आकाशं गमयेद्वापि स्थितो सदक्षिणामुखः।
पितॄणां स्थानमाकाशं दक्षिणा चैव दिग्भवेत् ॥३४॥
एकं विप्राः पुनः प्राहुः पिण्डोद्धरणमग्रतः।
अनुज्ञाते तु तैर्विप्रैर्यानमुद्दियतामिति ॥३५॥
पुष्पाणाञ्च फलानाञ्च भक्ष्याणामन्नतस्तथा।
अग्रमुद्धृत्य सर्वेषां जुहुयाज्जातवेदसि ॥३६॥
भक्ष्यमन्नं तथा पेयमनुत्तमफलानि च।

---

१ पत्नये इति ङ०, च० च। परन्त्वयं पाठो न समीचीनः।
२ वार्य्यमायुश्चेति ख०।

हुत्वा चाग्नौ ततः पिण्डान्निर्वपेद्दक्षिणामुखः ॥३७॥
स्निग्धैर्भक्ष्यैः सुगन्धैश्च तर्पयेत स्वैस्तथा ।
एकाग्रः पर्युपासीत प्रयतः प्राञ्जलिस्थितः ।
तत्परः श्रद्धानश्च कामानाप्नोति मानवः ॥३८॥
अक्षुद्रत्वं कृतज्ञत्वं दाक्षिण्यं सत्कृतश्च यत् ।
ततो यज्ञश्च दानश्च प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥३९॥
अतः परं विधिं सौम्यं भुक्तवत्सु द्विजातिषु ।
आनुपूर्व्येण विधिना तन्मे निगदतः शृणु ॥४०॥
प्रोक्ष्य भूमिमथोद्धृत्य पूर्वं पितृपरायणः ।
ततोऽत्र विकिरं कुर्यात् विधिदृष्टेन कर्मणा ॥४१॥
स्वधां वाच्य ततो विप्रा विधिवद्भूरिदक्षिणान् ।
अन्नशेषमनुज्ञाप्य सत्कृत्य द्विजसत्तमान् ।
प्राञ्जलिः प्रयतश्चैव अनुगम्य विसर्जयेत् ॥४२॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते श्राद्धकल्पो नाम
चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पः ।

बृहस्पतिरुवाच । सकृदभ्यर्चिताः प्रीता भवन्ति पितरोऽव्ययाः ।
योगात्मानो महात्मानो विपाप्मानो महौजसः ॥१॥
प्रेत्य च स्वर्गलाभाय[1] कामैश्वर्यं सुविस्तरं ।
येषाञ्चाप्यनुकन्ति मोक्षप्राप्तिक्रमेण तु ॥२॥
तानि वक्ष्याम्यहं सौम्याः सरांसि सरितस्तथा ।
तीर्थानि चैव पुण्यानि देशान् शैलान् तथाश्रमान् ॥३॥
पुण्यो यस्त्रिषु लोकेषु मरकण्टकपर्वतः ।
पर्व्वतः प्रवरः पुण्यः सिद्धचारणसेवितः ॥४॥
यत्र वर्षसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
तपः सुदुश्चरन्तेपे भगवानङ्गिराः पुरा ॥५॥
यत्र मृत्योर्गतिर्नास्ति तथैवासुररक्षसां ।
न भयञ्चैव वालक्ष्मीर्यावद् भूमिर्धरिष्यति ॥६॥
तेजसा यशसा चैव भ्राजते स नगोत्तमः ।
शृङ्गमाख्यवतो नित्यं वह्निः संवर्तको यथा ॥७॥
मृदवश्च सुगन्धाश्च हेमाभाः प्रियदर्शनाः ।
शान्ताः कुशा इति ख्याताः पिबन्[2] दक्षिणनर्मदां ॥८॥

---

१ स्वर्गलोकायेति ख० ।
२ पाठोऽयं न समीचीनः ।

दृष्टवान् स्वर्गसोपानं भगवानङ्गिराः पुरा ।
अग्निहोत्रे महातेजाः प्रस्तरार्थं कुशोत्तमान् ॥९॥
तेषु दर्भेषु यः पिण्डान् मरकण्टकपर्व्वते ।
दद्यात्सकृदपि प्राज्ञस्तस्य वक्ष्यामि यत् फलं ॥१०॥
तद्भवत्यक्षयं श्राद्धं पितॄणां प्रीतिवर्द्धनं ।
अन्तर्द्धानञ्च गच्छन्ति लोकमासाद्य तत् सदा ॥११॥
तत्र ज्वालेश्वरः पुण्यो दृश्यतेऽद्यापि सर्व्वशः ।
सशल्यानाञ्च सत्वानां विशल्यकरणी नदी ॥१२॥
प्रागदक्षिणा तु सावर्त्ता वापी सा पर्वतोत्तमे ।
कलिङ्गदेशपार्श्वार्द्धे पितॄणां प्रीतिवर्द्धनं ॥१३॥
सिद्धेनेत्यर्थिश्रेष्ठा यदुक्तं परमं भुवि ।
सम्मतो देवदैत्यानां लोकमणुसना जगौ ॥१४॥
धन्यास्ते पुरुषा लोके ये प्राप्यामरकण्टकं ।
पितॄनसन्तर्पयिष्यन्ति श्राद्धे पितृपरायणाः ॥१५॥
अल्पेन तपसा सिद्धिं गमिष्यन्ति न संशयः ।
सकृद्देवार्चितास्तत्र स्वर्गममरकण्टके[१] ॥१६॥
महेन्द्रपर्व्वते रम्ये पुण्यं शक्रनिषेवितं ।
तत्रारुह्य भवेत् प्रीतिः श्राद्धश्चैव महत्फलं ॥१७॥
विन्ध्याधःशिखरे युक्ता दिव्यं चक्षुः प्रवर्त्तते ।
अदृश्यश्चैव भूतानां देववच्चरते महीं ॥१८॥
सप्तगोदावरे चैव गोकर्णे च तपोवने ।

१ सर्व्वत्र कण्टकस्थाने कङ्कटेति पाठः ङ० च० पुस्तकद्वये वर्त्तते ।

अश्वमेधफलं तत्र स्नात्वा च लभते नरः ॥१९॥
धूतपापस्थलं प्राप्य पूतः स्नात्वा भवेन्नरः ।
रुद्रस्तत्र तपस्तेपे देवदेवो महेश्वरः ॥२०॥
गोकर्णे वर्णितं विप्रैर्नास्तिकानां निदर्शनं ।
अब्राह्मणस्य सावित्रीं पठतः सम्प्रणश्यति ॥२१॥
देवर्षिभवने शृङ्गे सिद्धचारणसेविते ।
आरुह्य तत्तु नियमात्ततो यान्ति त्रिविष्टपं ॥२२॥
दिव्यैश्चन्दनवृक्षैश्च पादपैरुपशोभितं ।
आपः स्वादनसम्पृक्ता वहन्ति सततं यतः ॥२३॥
नदी प्रवर्त्तते ताभ्यस्ताम्रपर्णीति नामतः ।
यापैव ससहावेदा दक्षिणं याति सागरं ॥२४॥
नद्यास्तस्यास्तु या आपो मूर्च्छमाना महोदधौ ।
शङ्खा भवन्ति मुक्ताश्च जायन्ते शङ्खशुक्तिकाः ॥२५॥
उदकानयनं कृत्वा शङ्खमौक्तिकसंयुतं ।
आधिभिर्व्याधिभिश्चैव मुक्ता यान्त्यमरावतीं ॥२६॥
चन्दनेभ्यः प्रयुक्तानां शङ्खानां मौक्तिकस्य च ।
पापकर्त्तॄनपि पितॄंस्तारयन्ति यथाश्रुति ॥२७॥
चन्द्रतीर्थे कुमार्य्यान्तु कावेर्य्यां प्रभवेऽक्षये ।
श्रीपर्व्वतस्य तीर्थेषु वैकृते च तथा गिरौ ॥२८॥
एकस्या यत्र दृश्यन्ते वृक्षा क्रौञ्चिगिरपर्व्वते ।
पालाशाः खादिरा बिल्वा प्लक्षाश्वत्थविकङ्कताः ॥२९॥
एतद्धि मण्डलं सिद्धं यज्ञीयं द्विजसत्तमाः ।

अस्मिन् मुक्ता जनोऽङ्गानि क्षिप्रं यात्यमरावतीं ॥२०॥
कर्म्माणि स्वप्रयुक्तानि सिध्यन्ति प्रभवात्यये ।
दुःप्रसक्तानि पितृषु प्रयुक्तानि भवन्त्युत ॥२१॥
पितृणां दुहिता पुण्या नर्मदा सरितां वरा ।
तत्र श्राद्धानि दत्तानि अक्षयाणि भवन्त्युत ॥२२॥
माटरस्य[1] वने पुण्ये सिद्धचारणसेविते ।
अन्तर्द्धानं न गच्छन्ति सक्तास्तस्मिन् महागिरौ ॥२३॥
विन्ध्ये चैव गिरौ पुण्ये धर्माधर्मनिदर्शनं ।
पापधारां न पश्यन्ति धारां पश्यन्ति साधवः ॥२४॥
तस्यां न दृश्यते पापं केषाञ्चित् पापकर्मणां ।
स्पष्टा भवति सा धारा प्रायशः शुभकर्मणां ॥२५॥
कोशलायां मतङ्गस्य वापी पापनिसूदनी ।
स्नातास्तस्यां दिवं यान्ति कामचारविहङ्गमाः ॥२६॥
कुमारकोशलातीर्थे पर्व्वते पालपञ्जरे ।
पाण्डुकूले समुद्रान्ते पण्डारकवने तथा ॥२७॥
विमले च विपाये च[2] सतहृत्य प्रभवेऽभये ।
श्रीवृक्षे गृध्रकूटे च जम्बूमार्गे च नित्यशः ॥२८॥
असितस्य गुरोः पुण्ये योगाचार्य्यस्य धीमतः ।
तत्रापि श्राद्धमानन्त्यमसितायाश्च नित्यशः ॥२९॥
पुष्करेष्वक्षयं श्राद्धं तपश्चैव महाफलं ।

१ याचकस्येति ख० ।
२ विपाके चेति ख० ।

महोदधौ प्रभासे च तस्मादेवं विनिर्द्दिशेत् ॥४०॥
देविकायां वृषो नाम कूपः सिद्धनिषेवितः ।
समुत्पतन्ति तस्यापो गवां शब्देन नित्यशः ॥४१॥
योगेश्वरैः सदा जुष्टः सर्व्वपापवहिष्कृतैः ।
दद्याच्छ्राद्धन्तु यस्तस्मिंस्तस्य वक्ष्यामि यत् फलं ॥४२॥
अक्षयं सार्वकामीयं[१] श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन् ।
जातवेदः शिला तत्र साक्षादग्नेः सनातनी ॥४३॥
यस्त्वग्निं प्रविशेत् तत्र नाकपृष्ठे स मोदते ।
अग्निः शान्तः पुनर्जातस्तस्मिन् दत्तं तदक्षयं ॥४४॥
दशाश्वमेधिके तीर्थे तीर्थे पञ्चाश्वमेधिके ।
यथोद्दिष्टं फलं तेषां क्रतूनां नात्रसंशयः ॥४५॥
ख्यातं हयशिरो नाम तीर्थं सद्योवरप्रदं ।
श्राद्धं तत्र तदाक्षय्यं दत्वा स्वर्गे च मोदते ॥४६॥
श्राद्धं कुम्भे विमुञ्चन्ति ज्ञेयं पापनिषूदनं ।
श्राद्धं तत्राक्षयं प्रोक्तं जप्यहोमतपांसि च[२] ॥४७॥
अजतुङ्गे शुभे[३] तीर्थे तर्पयेत्सततं पितॄन् ।
दृश्यते पर्व्वसु छाया यत्र नित्यं दिवौकसां ।
पृथिव्यामक्षयं दत्तं निरुजा यत्र पाण्डवाः ॥४८॥
योगेश्वरैः सदा जुष्टं सर्व्वपापवहिष्कृतैः ।
दद्याच्छ्राद्धन्तु यस्तस्मिन् तस्य वक्ष्यामि यत् फलं ॥४९॥

---

१ अयं वै सर्व्वकामोऽयमिति ख० ।
२ जप्यहोमतपांसि चेति ग० ।
३ अत्र तुङ्गे शुभाविति क० ।

अर्चितास्तेन वै साक्षाद्भवन्ति पितरः सदा ।
अस्मिन् लोके वशी यः स्यात्(१) प्रेत्य स्वर्गे स मोदते ॥५०॥
मायश्चः प्रवरः पुण्यः शिवो नाम ह्रदस्तथा ।
तथ व्यासवरः पुण्यं दिव्यं ब्रह्मसरस्तथा ॥५१॥
उज्जन्तः(२) पर्व्वतः पुण्यो यस्मिन् योगेश्वरालये ।
तत्रैव चाश्रमः पुण्यो वशिष्ठस्य महात्मनः ॥५२॥
ऋग्यजुःसामशिरसः कापोतः पुण्यसाह्वयः(३) ।
आख्यातो(४) पञ्चमो वेदो दृष्टा ह्येतेषु ब्रह्मणा ॥५२॥
गत्वैतान् मुच्यते पापात् द्विजो वह्निः सनातनः ।
श्राद्धस्नानन्त्वमेतेषु जप(५)होमतपांसि च ॥५३॥
पुण्डरीके महातीर्थे पुण्डरीकसमं फलं ।
ब्रह्मतीर्थे महातीर्थे अश्वमेधफलं लभेत् ॥५४॥
सिन्धुसागरसम्भेदे तथा पञ्चनदेऽव्ययं ।
कीरकात्मा(६) ततः पुण्यो मण्डलायाश्च पर्व्वते ॥५५॥
देयं सप्तरदे(७) श्राद्धं मानसे च विशेषतः ।
महाकूटे च वन्द्ये च(८) गिरौ चित्रकुटे तथा ॥५६॥

---

१ स स्यात् इति ङ०। तस्मात् इति ख०। क पुस्तके एतच्छ्लोको नास्ति।
२ अजन्तः इति ग० ।
३ पुण्यपाह्वय इति ग० ।
४ आख्यानेति वा क्वचित् ।
५ जपहोमेति ग० ।
६ कोऽर्हकात्मास्ततः इति ङ० । कीराकात्मेति च० ।
७ सप्तपदे इति ग० ।
८ देवगिरौ इति ग० तथा ङ० ।

सन्ध्यायाञ्च महावेद्यां दृश्यते महदद्भुतं।
अमद्धुधानामाप्नोति चाप्नोति च धृतव्रतान् ॥५७॥
जातवेदः शिला तत्र साक्षादग्नेः सनातनी।
आहुतिं चाग्निकार्य्यञ्च तत्र कुर्य्यात् सदाक्षयं ॥५८॥
धर्म्मायत्वैकमेकेन सायाह्नं प्रति नित्यशः।
तस्मिन् देयं सदा श्राद्धं पितृणामक्षयार्थिना ॥५९॥
कृतात्मा वाकृतात्मा वा यत्र विप्रायते नरः।
स्वर्ग्यमार्गप्रदं नाम तीर्थं सद्योत्तरप्रदं।
वैराण्युत्सृज्य तस्मिंस्तु दिवं सप्तर्षयो गताः ॥६०॥
अद्यापि तानि दृश्यन्ते वैराण्येव गतानि तु।
स्नात्वा स्वर्गमवाप्नोति तस्मिन् तीर्थोत्तमे नरः ॥६१॥
ख्यातमायतनं तत्र नन्दिसिद्धनिषेवितं।
नन्दीश्वरस्य या मूर्त्तिर्दुराचारैर्न दृश्यते ॥६२॥
दृश्यन्ते काञ्चना यूपाः सन्निध्ये भास्करोदये।
कृत्वा प्रदक्षिणन्ते तु गच्छन्त्यन्तर्हिता दिवं(१) ॥६३॥
सर्व्वतश्च कुरुक्षेत्रं सुतीर्थञ्च विशेषतः।
पुण्यं सनत्कुमारस्य योगेशस्य महात्मनः।
कीर्त्यते च तिलान् दत्त्वा पितृणां वै सदाक्षयं ॥६४॥
कोजवे चाक्षयं श्राद्धं धर्म्मराजनिवेशने(२)।
श्राद्धं दत्तममावस्यां विधिना च यथाक्रमं ॥६५॥

---

१ दृश्यन्ते काञ्चनाश्च सन्निध्ये भास्करोदये। कृत्वा प्रदक्षिणं तांस्तु गच्छन्त्यन्तर्हितादिवमिति ग०।
२ धर्म्मराजनिषेवके इति ख०।

पुनः सन्निहितानां वै कुरुक्षेत्रे विशेषतः ।
अर्च्चयेद्वा पितॄंस्तत्र सत्पुत्रस्त्वनृणो भवेत् ॥६६॥
विनशने सरस्वत्यां प्लक्षप्रस्रवणे तथा ।
व्यासतीर्थे सरस्वत्यां(१) ब्रह्मक्षेत्रे(१) विशेषतः ॥६७॥
देयमोङ्कारपठनैः श्राद्धमक्षयमिच्छता ।
सर्व्वतस्त्वैव गङ्गायां मैनाके च नगोत्तमे ॥६८॥
यमुनाप्रभवे चैव सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ।
अत्युष्णाश्चातिशीताश्च आपस्तत्र निदर्शनं ॥६९॥
यमस्य भगिनी पुण्या मार्त्तण्डदुहिता तथा ।
तत्राक्षयं तदा श्राद्धं पितृभिः पूर्व्वकीर्त्तितं ॥७०॥
ब्रह्मानुगह्रदे स्नात्वा सद्यो भवति ब्राह्मणः ।
तस्मिन् हि श्राद्धमानन्त्यं जपहोमतपांसि च ॥७१॥
स्थाणुभूतस्त्वरंस्तत्र वसिष्ठो वै महातपाः ।
अद्यापि यत्र दृश्यन्ते पादपा मणिवर्च्चिताः ॥७२॥
तुला तु दृश्यते यत्र धर्म्माधर्म्मप्रदर्शिनी ।
यया वै तुलितं विप्रैस्तीर्थानां फलमुत्तमं ॥७३॥
पितॄणां दुहिता योगा गन्धकालीति विश्रुता ।
चतुर्थो ब्रह्मणस्त्वंशः पराशरकुलोद्वहः ॥७४॥
व्यस्य त्वेकं चतुर्द्धा तु वेदं धीमान् महामुनिः ।
महायोगं महात्मानं यो व्यासं जनयिष्यति ॥७५॥
अच्छोदकं नाम सरो यत्राच्छोदा समुच्छ्रिता ।

१ एतत् पाठः प्रायशो वर्त्तते क्वचिदस्पष्टः परन्तु कुत्रापि न समीचीनः ।
२ भिन्नपक्षे च ङ० । श्राद्धपक्षे ग० ।

मत्स्ययोनौ पुनर्जाता नियोगाद्दारुणेन तु ॥७६॥
तस्या यथाश्रमः पुण्यः पुण्यकृद्भिर्निषेवितः ।
सकृद्दत्तन्तु वै श्राद्धमक्षयं समुदाहृतं ।
तस्यां योगसमाधाने दत्तं युगपदुद्भवेत् ॥७७॥
कुबेरतुङ्गे व्यामोघे[१] व्यासतीर्थे तथैव च ।
पुण्यः स ब्राह्मणे दद्याच्छ्राद्धमानन्त्यमक्षयं ॥७८॥
सिद्धैस्तु सेविता नित्यं दृश्यते नाकृतात्मभिः ।
अनिवर्त्तनन्तु नन्दायां वेद्यां प्रागुत्तरे दिशि ॥७९॥
सिद्धक्षेत्रं तु वै जुष्टं यत् प्राप्य न निवर्त्तते ।
महालये पदं न्यस्तं महादेवेन धीमता ॥८०॥
देव्यालये तपस्तप्त्वा एकपादेन ईश्वरः ।
नीहारस्य युगन्दिव्यमुमातुंगे स्थितं जलं ॥८१॥
उमातुङ्गे भृगोस्तुङ्गे ब्रह्मतुङ्गे महालये ।
कादम्बर्यां[२] च शाण्डिल्यां गुहायां वामनस्य च ॥८२॥
गत्वा चैतानि पूतः स्याच्छ्राद्धमक्षयमेव च ।
जपो होम स्तथा ध्यानं यत्किंचित् सुकृतं भवेत् ॥८३॥
ब्रह्मचर्य्यं यजन्ते वै गुरुभक्ताः शतं समाः ।
एवमादीनि सद्यः स्नात्वा प्राप्नोति सत् फलं ॥८४॥
कुमारधारा तत्रैव दृष्टा पापप्रणाशनी ।
यानासनं[३] च तत्रैव सद्यः स्यात्तत् प्रदृश्यते ॥८५॥

१ व्यामोघे इति ख० ।
२ कादम्बवत्यामिति पञ्चसु पुस्तकेषु पाठः ।
३ यनासनमिति ज० ।

शिवकीं पुरगभ्यासे कामानाप्नोति पुष्कलान् ।
अदृश्यः सर्व्वभूतानां देवश्चरते मही ॥८६॥
काश्यपस्य महातीर्थं कालसर्पिरिति श्रुतं ॥
तत्र श्राद्धानि देयानि नित्यमक्षयमिच्छता ॥८७॥
अक्षयं तु भवेच्छ्राद्धं शालग्रामसमन्ततः ।
दृश्या न दृश्यते तत्र प्रत्यक्षमकृतात्मना ॥८८॥
प्रत्यादेशो ह्यशिष्टानां शिष्टानाञ्च निवेशनं ।
तत्र चैव ह्रदे पुण्ये दिव्यो वै नागराट्ततः ॥८९॥
पिण्डं गृह्णाति हि सतां न गृह्णात्यसतां हि सः ।
अतिगदाभिर्भुजगैर्भोक्तुमन्नं न शक्यते ॥९०॥
प्रत्यक्षं दृश्यते धर्म्मस्तीर्थयोरनयोर्द्वयोः ।
देवदारुवने चापि चारयेत्तं निदर्शनं ॥९१॥
विधूतानि तु पापानि दृश्यन्ते सुकृतात्मना ।
भागीरथ्यां प्रयागे च नित्यमक्षयमुच्यते ॥९२॥
कालञ्जरे दशार्णायां नैमिषे कुरुजाङ्गले ।
वाराणस्यां नगर्य्यान्तु देयं श्राद्धन्तु यत्नतः ॥९३॥
तस्यां योगेश्वरो नित्यं तत्तस्यां दत्तमक्षयं ।
दत्वा चैतेषु पूतः स्याच्छ्राद्धमानन्त्यमेव च ॥९४॥
जपो होमस्तथा ध्यानं यत् किञ्चित्सुकृतं भवेत् ।
लौहित्ये वैतरण्यां वै स्वर्णवेद्यां तथैव च ॥९५॥
एतदेव समुद्रान्ते दृश्यते पुण्यकर्मभिः ।
गयायां धर्मपृष्ठे च सरसि ब्रह्मणस्तथा ॥९६॥

गयायां गृध्रकूटे च श्राद्धं दत्तं महाफलं ।
हिमस्य पतने तत्र समन्तात् पञ्चयोजनं ॥९७॥
भरतस्याश्रमे पुण्येऽरण्यं पुण्यतमं स्मृतं ।
मतङ्गस्य पदं तत्र दृश्यते मांसचक्षुषा ॥९८॥
स्थापितं धर्म्मसर्व्वस्वं लोकस्यास्य निदर्शनं ।
एतं पञ्चवनं[१] पुण्यं पुण्यकृद्भिर्निषेवितं ।
यस्मिन् पाण्डुविशालेति तीर्थं सद्यो निदर्शनं ॥९९॥
तुलामानैस्तथा चापैः शास्त्रैश्च त्रिविधैस्तथा ।
सम्यक्शान्ति तथा लग्ने ये वै पापकृतो जनाः[२] ॥१००॥
तृतीयायां तथा पादे निःसरे पावमण्डले ।
महाह्रदे वै कौशिक्यां दत्तं श्राद्धं महाफलं ॥१०१॥
मुण्डपृष्ठे[३] पदं न्यस्तं महादेवेन धीमता ।
बहून् देवयुगांस्तप्त्वा तपस्तीव्रं सुदुश्चरं ॥१०२॥
अल्पेनाप्यत्र कालेन नरो धर्म्मपरायणः ।
पाप्मानमुत्सृजत्याशु जीर्णत्वचमिवोरगः ॥१०३॥
सिद्धानां प्रीतिजननैः पापानाञ्च भयङ्करैः ।
लेलिहानैर्महाभोगै रक्षितन्तु दिवानिशं ॥१०४॥
नाम्ना कनकनन्दीति तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतं ।
उदीच्यां मुण्डपृष्ठस्य देवर्षिगणसेवितं ।

---

१ पञ्चवनमिति क० ख० ङ० ।
२ पापकृतेन्द्रियाः इति ग० ।
३ कुण्डपृष्ठे इति ख० ।

तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति कामचारा विहङ्गमाः ॥१०५॥
दत्तं चापि तथा श्राद्धमक्षयं समुदाहृतं ।
ऋणैस्त्रिभिस्तदा स्नात्वा निर्म्मुच्यते नरोत्तमः ॥१०६॥
तीरे तु सरसस्तत्र देवस्यायतनं महत् ।
आहत्य तज्जपंस्तत्र सिद्धा याति दिवं ततः ॥१०७॥
उत्तरं[१] मानसं गत्वा सिद्धिं प्राप्नोत्यनुत्तमां ।
तत्र गत्वा पुरश्रेष्ठं दृश्यते महदद्भुतं ॥१०८॥
तस्मिन्निर्वर्त्तयेच्छ्राद्धं यथाशक्ति यथाबलम् ।
कामान् स लभते दिव्यान् मोक्षोपायश्च नित्यशः ॥१०९॥
मानसे सरसि श्रेष्ठे दृश्यते महदद्भुतं ।
दिवश्च्युता महाभागा ह्यन्तरिक्षे विराजते ॥११०॥
गङ्गा त्रिपथगा देवी सोमपादाच्युता भुवि[२] ।
आकाशे दृश्यते तत्र तोरणं सूर्य्यसन्निभं ॥१११॥
जाम्बूनदमयं दिव्यं स्वर्गद्वारमिवायतं ।
यतः प्रवर्त्तते भूयः पूर्व्वसागरसन्निभं ॥११२॥
पावनी सर्व्वभूतानां धर्म्मज्ञानां विशेषतः ।
चन्द्रभागा च सिन्धुश्च उभौ मानससन्निभौ ।
सागरं पश्चिमं याति दिव्यसिन्धुर्नदीवरः ॥११३॥
पर्व्वतो हिमवान्नाम नानाधातुविभूषितः ।
योजनानां सहस्राणि आयतो ग्रोतिरुच्यते ॥११४॥

---

१ उत्तममिति ख० ।
२ सोमपदा च्युताभवदिति ग० ।

सिद्धचारणसङ्कीर्णः सिद्धचारणसेवितः ।
तत्र पुष्करिणी रम्या सुषुम्ना नाम विश्रुता ॥१०८॥
दशवर्षसहस्राणि तत्र जातस्तु जीवति ।
श्राद्धं भवति चानन्त्यं तस्यां दत्तं महोदयं ।
तारयेच्च यदा श्राद्धं दशपूर्व्वान् दशापरान् ॥११०॥
सर्व्वं पुण्यं हिमवतो गङ्गा पुण्या च सर्व्वतः ।
समुद्रगाः समुद्राश्च सर्व्वे पुण्याः समन्ततः ॥१११॥
एवमादिषु सर्व्वेषु श्राद्धं निर्व्वर्त्तयेद्बुधः ।
पूतो भवति स्नात्वा तु[1] दत्त्वा दत्त्वा तथैव च[2] ॥११२॥
शैलसानुषु तुङ्गेषु कन्दरेषु गुहासु च ।
उपह्वरनितम्बेषु तथा प्रस्रवणेषु च[3] ॥११३॥
पुलिनेष्वापगानाञ्च[4] तथैव प्रभवे शुभे ।
महोदधौ गवां गोष्ठे सङ्गमेषु वनेषु च ॥११४॥
असंसृष्टोपलिप्तासु हृद्यासु सुरभीषु च ।
गोमयेनोपलिप्तेषु विविक्तेषु गृहेषु च ॥११५॥
कुर्य्याच्छ्राद्धमथैतेषु नित्यमेव यथाविधि ।
प्रदक्षिणां दिशं गत्वा सर्व्वकामचिकीर्षवः ॥११६॥
एवमेतेषु सर्व्वेषु श्राद्धं कुर्य्यादतन्द्रितः ।

---

१ प्रीतो भवति दत्वा च इति ग० ।
२ दत्त्वा कृत्वा तथैवच इति ख० ।
३ नित्यमेव यथा विधि इति ग० ।
४ पुलिने चापगानामिति क० ।

एवमेव तु मेधावी ब्राह्मीं सिद्धिमवाप्नुयात् ॥११७॥
त्रैवर्ण्ये विहिते स्थाने धर्म्मवर्णाश्रमे तथा ।
कोपस्थानस्य सत्यागात् प्राप्यते पितृपूजनं[1] ॥११८॥
तीर्थान्यनुसरन् धीरः श्रद्दधानो जितेन्द्रियः ।
कृतपापस्य शुद्धोत किं पुनः शुभकर्म्मकृत् ॥११९॥
तिर्य्यग्योनिं न गच्छेच्च कुदेशे न च जायते ।
स्वर्गी भवति वै विप्रो मोक्षोपायञ्च विन्दति ॥१२०॥
अश्रद्दधानाः पाप्मानो नास्तिकाः स्थितसंशयाः ।
हेतुद्रष्टा च[2] पञ्चैते न तीर्थफलमश्नुते ॥१२१॥
गुरुतीर्थे परा सिद्धिस्तीर्थानां परमं पदं ।
ध्यानं तीर्थपरं तस्माद्ब्रह्मतीर्थं सनातनं ॥१२२॥
उपवासात्परं ध्यानमिन्द्रियाणां निवर्त्तनं ।
उपवासनिवद्धा हि[3] प्राणैरिह[4] पुनः पुनः ॥१२३॥
प्राणापानौ समौ कृत्वा विषयाणीन्द्रियाणि च ।
बुद्धिं मनसि संयम्य सर्व्वेषान्तु निवर्त्तनं ॥१२४॥
प्रत्याहारं पुनर्विद्धि मोक्षोपायमसंशयं ।
इन्द्रियाणां मनोधारं बुद्ध्यादीनां प्रवर्त्तनं[5] ॥१२५॥
अनाहारात् क्षयं यान्ति विद्यादनशनं तपः ।

---

१ बङ्गेषु पुस्तकेषु कोपस्थानाच्च संत्यागादिति पाठो दृश्यते परन्तु न युक्तः।
२ हेतुदृष्टाश्चेति पाठः सर्व्वत्र । अयं पाठो न सङ्गतः ।
३ उपमाननिबन्धा हीति क० ज०।
४ प्राणायामैरिति पाठोयुक्तः।
५ निवर्त्तनमिति पाठो बङ्गेषु पुस्तकेषु वर्त्तते । नायं सुसङ्गतः ।

निग्रहाद्बुद्धिमनसो रम्या बुद्धिस्तु जायते॥१२६॥
क्षीणेषु सर्व्वपापेषु क्षीणेष्वेवेन्द्रियेषु च ।
परिनिर्वाति शुद्धात्मा यथा वह्निर्निरिन्धनः ॥१२७॥
कारणेभ्यो गुणेभ्योऽथ व्यक्ताव्यक्तस्य कृत्स्नशः।
वियोजयति क्षेत्रज्ञं तेभ्यो योगेन योगवित्॥१२८॥
तस्य नास्ति गतिस्थानं व्यक्ताव्यक्तं न संशयः ।
आसन्नः[१] सदसन्नैव नैव किञ्चित् स्थित इति ॥१२९॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते श्राद्धकल्पे तीर्थयात्रा नाम
पञ्चदशोऽध्यायः ।

---

१ नासन्नेति लिपिः सर्व्वत्र । सा सम्यक्त्वेन न प्रतिभाति ।

अथ षोडशोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पः ।

बृहस्पतिरुवाच । अतः परं प्रवक्ष्यामि दानानि च फलानि च ।
श्राद्धकर्म्माणि मेध्यानि वर्जनीयानि यानि च ॥१॥
हिमप्रपतने कुर्य्यादाहरेद्वा हिमन्ततः ।
अग्निहोत्रमतः पुण्यं परमं हि ततः स्मृतं ॥२॥
नक्तन्तु वर्जयेच्छ्राद्धं राहोरन्यत्र दर्शनात ।
सर्व्वस्वेनापि कर्त्तव्यं क्षिप्रं वै राहुदर्शने ॥३॥
उपरागे न कुर्य्याद्यः पङ्के गौरिव सीदति ।
कुर्व्वाणस्तूद्धरेत् पापात् मग्नान्नौरिव सागरे ॥४॥
विश्वदेवश्च सौम्यश्च बहुमांसपरं हविः ।
विषाणं वर्जयेत् खाड्गमस्यानाशनाय वै ॥५॥
त्वष्टा वै वार्य्यमाणस्तु[1] देवेशेन महात्मना ।
पिवन् शचीपतेः सोमं पृथिव्यामपतत्पुरा[2] ॥६॥
श्यामाकास्तु तथोत्पन्नाः पित्रर्थमपि पूजिताः ।
विप्रुषस्तस्य नासाभ्याममक्ताभ्यां तथैव च ॥७॥
श्लेष्माणः शीतला हृद्या मधुराश्च तथेक्षवः ।

१ वार्य्यमाणेनेति लिखनं सर्व्वत्र तन्न युक्तं ।
२ -समभवत् पुरा इति ख॰ ग॰ ।

श्यामाकैरिक्षुभिश्चैव पितॄणां सार्व्वकामिकं ।
कुर्य्यादाग्रयणं यस्तु स शीघ्रं सिद्धिमाप्नुयात् ॥८॥
श्यामाका हस्तिनामा च पटोलं वृहतीफलं ।
अगस्त्यस्य शिखा तीव्रा कषायाः सर्व्व एव च ॥९॥
एवमादीनि चान्यानि स्वादूनि मधुराणि च ।
नागरञ्चात्र वै देयं दीर्घमूलकमेव च ॥१०॥
वंशीकरीराः सुरसाः सर्ज्जकं भूस्तृणानि च ।
वर्जनीयानि वक्ष्यामि श्राद्धकर्म्मणि नित्यशः ॥११॥
लशुनं गृञ्जनञ्चैव पलाण्डुः पिण्डमूलकं ।
करम्भाद्यानि चान्यानि हीनानि रसगन्धतः ॥१२॥
श्राद्धकर्म्मणि वर्ज्यानि कारणञ्चात्र वक्ष्यते ।
पुरा देवासुरे युद्धे निर्जितस्य बलेः सुरैः ॥१३॥
व्रणेभ्यो विस्फुरन्तो वै पतिता रक्तविन्दवः ।
तत एतानि वर्ज्यानि श्राद्धकर्म्मणि नित्यशः ॥१४॥
अथ वेदोक्तनिर्य्यासान् लवणान्यूषराणि च ।
श्राद्धकर्म्मणि वर्ज्यानि याश्च नार्य्यो रजस्वलाः ॥१५॥
दुर्गन्धं फेनिलञ्चैव तथा वै पल्वलोदकं ।
न लभेद्यत्र गौस्तृप्तिं[1] नक्तं यच्चैव गृह्यते ॥१६॥
आविकं मार्गमौष्ट्रञ्च सर्व्वमेकशफञ्च यत् ।
माहिषञ्चामरञ्चैव पयो वर्ज्यं विजानता ॥१७॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि वर्ज्यान् देशान् प्रयत्नतः ।

---

१ न भवेद्यत्र गोस्तृप्तिरिति क० ।

न द्रष्टव्यश्च यैः श्राद्धं शौचाशौचञ्च छतम्नः ॥१८॥
वन्यमूलफलाहारैः श्राद्धं कुर्य्यात्तु श्रद्धया।
राष्ट्रमिष्टमवाप्नोति स्वर्गं मोक्षं यशस्करं ॥१९॥
अनिष्टशब्दसङ्कीर्णं जन्तुव्याप्तमथापि वा।
पूतिगन्धां तथा भूमिं श्राद्धकर्म्मणि वर्जयेत् ॥२०॥
नद्यः सागरपर्य्यन्ता द्वारं दक्षिणपूर्व्वतः।
त्रिशङ्कुं वर्जयेद्देशं सर्व्वं द्वादशयोजनं ॥२१॥
उत्तरेण महानद्या दक्षिणेन च कैकटात्[१]।
देशस्त्रैशङ्कवो नाम वर्जितः श्राद्धकर्म्मणि ॥२२॥
कारङ्कराः[२] कलिङ्गाश्च सिन्धोरुत्तरमेव च।
प्रनष्टाश्रमधर्म्माश्च वर्ज्या देशाः प्रयत्नतः ॥२३॥
नग्नादयो न पश्येयुः श्राद्धमेव व्यवस्थितं।
गच्छन्ति तैस्तैर्दृष्टानि न पितॄन् न पितामहान् ॥२४॥
शंयुरुवाच। नग्नादीन् भगवन् सम्यङ्ममाद्य परिपृच्छतः।
कथय द्विजमुख्याद्य विस्तारेण यथातथं ॥२५॥
एवमुक्तो महातेजा बृहस्पतिरुवाच तं।
सर्व्वेषामेव भूतानां त्रयीसंवरणं स्मृतं ॥२६॥
परित्यजति यो मोहात्ते वै नग्ना द्विजोत्तमाः[३]।
प्रलीयते नरो यः स्यान्निरालम्बश्च योऽद्गषः ॥२७॥

---

१ क-नामकपुस्तकव्यतिरिक्तेषु सर्व्वेष्वेवादर्शपुस्तकेषु वैकटः इति पाठोऽस्ति।
२ कारस्करा इति क० ख०।
३ नग्नादयो जना इति क, ज पुस्तकव्यतिरिक्त सर्व्वेषु आदर्शपुस्तकेषु पाठः।

वृषं यस्य परित्यज्य मोक्षमन्यत्र मार्गति ।
वृषोवेदमम[1]स्तस्मिन् यो वै सम्यङ्न पश्यति ॥२८॥
ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्या वृषलाश्चैव सर्व्वशः ।
पुरा देवासुरे युद्धे निर्जितैरमरैस्तदा ॥२९॥
पाषण्डवैकृतस्थाने[2]नैषा सृष्टिः स्वयंभुवा ।
द्विश्राद्धकस्य निर्ग्रन्थाः शाक्या[3] पुष्टिकर्त्तंशकाः[4] ॥३०॥
ये धर्म्मं नानुवर्त्तन्ते ते वै नग्नादयोजनाः ।
वृथाजटी वृथामुद्री वृथानग्नश्च यो द्विजः ॥३१॥
वृथाव्रती वृथाजापी ते वै नग्नादयोजनाः ।
कुलान्धमा निषादाश्च तथा पुष्टिविनाशकाः[5] ॥३२॥
कृतकर्म्माच्चितास्त्वेते कुपथाः परिकीर्त्तिताः ।
एभिर्निर्वृत्तं दृष्टं वा श्राद्धं गच्छन्ति मानवाः ॥३३॥
ब्रह्मघ्नश्च कृतघ्नश्च नास्तिका गुरुतल्पगाः ।
दस्यवश्च नृशंसाश्च दर्शनेनैव वर्जिताः ॥३४॥
ये चान्ये पापकर्म्माणः सर्व्वांस्तान् परिवर्जयेत् ।
देवदेवर्षिनिन्दायां रताश्चैव विशेषतः ॥३५॥
असुरान् यातुधानांश्च दृष्टमेभिर्भजन्युत[6] ।

---

१ वेदो वृषसम इति पाठः समुचितः ।
२ पाषण्डकैः कृतस्थाने ख० ग० ।
३ यद्वि श्राद्धकनिर्ग्रन्था इति बहुष्वादर्शेषु पाठोऽस्ति ।
४ सर्व्वत्रैव शक्या इति पाठोऽस्ति ।
५ जीवन्ति कर्पटाः इति ङ ।
६ मानवा इति कर्त्तपदमूहनीयं ।

ब्राह्मं कृतयुगं प्रोक्तन्त्रेता तु क्षत्रियं स्मृतं ॥३६॥

वैश्यं द्वापरमित्याहुः शूद्रं कलियुगं स्मृतं ।

पितर ऊचुः । वेदाः कृतयुगे पूज्यास्त्रेतायान्तु सुरास्तथा ॥३७॥

युद्धानि द्वापरे नित्यं पाषण्डाश्च कलौयुगे ।

अपमानापवित्रश्च कुक्कुटो ग्रामशूकरः ॥३८॥

श्वा चैव दर्शनादेव हन्ति श्राद्धं न संशयः ।

शावसूतकसंस्पृष्टो दीर्घरोगिभिरेव च ॥३९॥

मलिनैः पतितैश्चैव न द्रष्टव्यं कथञ्चन ।

अन्नं पश्येयुरेते वै नैतत्स्याद्धव्यकव्ययोः ॥४०॥

तत्संस्पृष्टं प्रधानार्थं संस्कारस्यापदो भवेत् ।

हविषां संहतानान्तु पूर्व्वमेव विवर्जितं ।

मृत्संयुक्ताभिरद्भिश्च प्रोक्षणञ्च विधीयते ॥४१॥

सिद्धार्थकैः कृष्णतिलैः कार्य्यं वाप्यवकीरणं[1] ।

गुरुसूर्य्याग्निवस्तूनां दर्शनं वापि[2] यत्नतः ॥४२॥

आसनारूढमानेषु पादोपहतमेव च ।

अमेध्यैरङ्गसंस्पृष्टं शुष्कं पर्य्युषितञ्च यत् ॥४३॥

अग्रितं परिदृष्टञ्च तथैवाग्रावलेहितं ।

शर्कराकेशपाषाणैः कीटैर्य्यच्चाप्युपद्रुतं ॥४४॥

पिण्याकमथितञ्चैव तथा तिलयवादिषु ।

सिद्धाचतास्र येभक्ष्याः प्रत्यक्षलवणीकृताः ॥४५॥

---

१ अवकीर्णमितिवक्तव्ये अवकीरणमित्यार्षं ।

२ दर्शनञ्चापीति क० ।

वासमा वावधूतानि वर्ज्यानि श्राद्धकर्मणि ।
सन्ति वेदविरोधेन केचिद्विज्ञानमानिनः ॥४६॥
अजज्ञपतयो नाम ते श्राद्धस्य यथा रजः ।
दधि शाकं तथाऽभक्ष्याः शुक्तञ्चैव[1] विवर्ज्जितं ॥४७॥
वार्ताकुं वर्जयेद्द्यात् सर्वानभिषवानपि[2] ।
सैन्धवं लवणं यच्च तथा मानससम्भवं ॥४८॥
पवित्रं परमं ह्येतत् प्रत्यक्षमपि वर्त्तते ।
अग्नौ निक्षिप्य बध्नीयाद्धस्तौ[3] प्रक्षिप्य यत्नतः ॥४९॥
गमयेन्मस्तकं चैव महातीर्थं हि तत् स्मृतं ।
द्रव्याणां प्रोक्षणं कार्य्यं तथैवावपनं पुनः ॥५०॥
निधाय चाद्भिः सिञ्चेत तथैवाप्सु निवेशनं ।
अरिष्टतुम्बे विल्वं त्विङ्गुदस्वदनान्यपि ॥५१॥
विदलानाञ्च सर्व्वेषां धर्मवच्छौचमिष्यते ।
तथा दन्तास्थिदारूणां शृङ्गानाञ्चावलेखनं ॥५२॥
सर्वेषां मृण्मयानान्तु पुनर्दाह उदाहृतः ।
मणिवज्रप्रवालानां मुक्ताशङ्खमणेस्तथा ॥५३॥
सिद्धार्थकानां कल्केन तिलकल्केन वा पुनः ।
शाच्छौचं सर्ववालानामाविकानाञ्च सर्वशः ॥५४॥
आविकानाञ्च सर्व्वेषां मृद्भिरद्भिर्विधीयते ।

---

१ शुक्तमिति ख० ग० ।
२ अत्र सर्व्वानभिषवानपि,ति पाठः सुसङ्गतः ।
३ बध्नीयाद्धस्तौ इति पाठः सर्व्वत्र दृश्यते ।

ब्राह्मं कृतयुगं प्रोक्तं त्रेता तु क्षत्रियं स्मृतं ॥३६॥
वैश्यं द्वापरमित्याहुः शूद्रं कलियुगं स्मृतं ।
पितर ऊचुः । वेदाः कृतयुगे पूज्यास्त्रेतायान्तु सुरास्तथा ॥३७॥
युद्धानि द्वापरे नित्यं पाषण्डाश्च कलौ युगे ।
अपमानापवित्रश्च कुक्कुटो ग्रामशूकरः ॥३८॥
श्वा चैव दर्शनादेव हन्ति श्राद्धं न संशयः ।
शवसूतकसंस्पृष्टो दीर्घरोगिभिरेव च ॥३९॥
मलिनैः पतितैश्चैव न द्रष्टव्यं कथञ्चन ।
अन्नं पर्य्युषिते वै नैतत्स्याद्धव्यकव्ययोः ॥४०॥
तत्संस्पृष्टं प्रधानार्थं संस्कारश्चापदो भवेत् ।
सर्व्वेषां संहतानान्तु पूर्व्वमेव विवर्ज्जितं ।
घृतसंयुक्ताभिरद्भिश्च प्रोक्षणञ्च विधीयते ॥४१॥
सिद्धार्थकैः कृष्णतिलैः कार्य्यं वाप्यवकीरणं[1] ।
गुरुसूर्य्याग्निवस्तूनां दर्शनं वापि[2] यत्नतः ॥४२॥
आसनारूढमानेषु पादोपहतमेव च ।
अमेध्यैर्जङ्गमैर्दृष्टं शुष्कं पर्य्युषितञ्च यत् ॥४३॥
अश्रितं परिदृष्टञ्च तथैवाग्रावलेहितं ।
शर्कराकेशपाषाणैः कीटैर्य्यच्चाप्युपद्रुतं ॥४४॥
पिण्याकमथितञ्चैव तथा तिलयवादिषु ।
सिद्धाः कृताश्च ये भक्ष्याः प्रत्यक्षलवणीकृताः ॥४५॥

---

१ अवकीर्णमितिवक्तव्ये अवकोरणमित्यार्षं ।
२ दर्शनञ्चापीति क० ।

वाससा चावधूतानि वर्ज्यानि श्राद्धकर्मणि ।
सन्ति वेदविरोधेन केचिद्विज्ञानमानिनः ॥४६॥
अजस्रपतयो नाम ते श्राद्धस्य यथा रजः ।
दधि शाकं तथाऽभक्ष्याः शुक्लञ्चैव(१) विवर्ज्जितं ॥४७॥
वार्त्ताकुं वर्जयेद्द्धात् सर्वानभिषवानपि(२) ।
सैन्धवं लवणं यच्च तथा मानससम्भवं ॥४८॥
पवित्रं परमं ह्येतत् प्रत्यक्षमपि वर्त्तते ।
अग्नौ निक्षिप्य बध्नीयाद्धस्तौ(३) प्रक्षिप्य यत्नतः ॥४९॥
गमयेन्मस्तकं चैव मन्त्रार्थं हि तत् स्मृतं ।
द्रव्याणां प्रोक्षणं कार्य्यं तथैवावपनं पुनः ॥५०॥
निधाय चाद्भिः सिञ्चेत तथैवाप्सु निवेशनं ।
अरिष्टकुसुमे बिल्वं त्रिकुटस्यदनान्यपि ॥५१॥
विदलानाञ्च सर्व्वेषां धर्मवच्छौचमिष्यते ।
तथा दन्तास्थिदारूणां शृङ्गाणाञ्चावलेखनं ॥५२॥
सर्वेषां मृण्मयानान्तु पुनर्दाह उदाहृतः ।
मणिवज्रप्रवालानां मुक्ताशङ्खमणेस्तथा ॥५३॥
सिद्धार्थकानां कल्केन तिलकल्केन वा पुनः ।
प्राक्शौचं सर्ववालानामाविकानाञ्च सर्वशः ॥५४॥
आविकानाञ्च सर्व्वेषां मृद्भिरद्भिर्विधीयते ।

१ शुक्तमिति ख॰ ग॰ ।
२ अत्र सर्व्वानन्नाभिषवानपीति पाठः सुसङ्गतः ।
३ बध्नीयाद्धस्तौ इति पाठः सर्व्वत्र दृश्यते ।

आचान्तयोस्तु शौचानामद्भिः प्रक्षालनं पुनः ॥५५॥
तथा कार्य्यासिकानाञ्च भस्मना समुदाहृतं ।
फलपुष्पशलाकानां प्लावनञ्चाद्भिरिष्यते ॥५६॥
समार्जनं प्रोक्षणञ्च भूमेश्चैवोपलेपनं ।
निष्क्रम्य वाप्यतोयामादायपूता वसुन्धरा ॥५७॥
धनुष्मत्पक्षिणाञ्चैव मृद्भि[1] शौचं विधीयते ।
एवमेष समुद्दिष्टः शौचानां विधिरुत्तमः ।
अत परं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥५८॥
प्रातर्द्देशात् पश्चिमदक्षिणेन इषुक्षेपमात्रं पदञ्च ।
कुर्व्वीत पुरीषं शिरोवगुण्ठ्य न च स्पृशेत्तत्र शिरः करेण॥५९॥
शुष्कैस्तृणैर्व्वा काष्ठैर्व्वा पत्रैर्व्वेणुदलेन वा ।
मृण्मयैर्भाजनैर्व्वापि तिरोधाय वसुन्धरां ॥६०॥
उद्धृतोदकमादाय मृत्तिकाञ्चैव वाग्यतः ।
दिवा उदङ्मुखः कुर्य्यात् रात्रौ वै दक्षिणामुखः ॥६१॥
दक्षिणेन च हस्तेन गृह्णीयाद्वै कमण्डलु ।
शौचञ्च वामहस्तेन गुदे तिस्रस्तु मृत्तिकाः ॥६२॥
दश चापि पुनर्दद्याद्वामहस्तक्रमेण तु ।
द्वाभ्यां वापि पुनर्दद्याद्धस्तानां पञ्च मृत्तिकाः ॥६३॥
मृदा प्रक्षाल्य पादौ च आचम्य च यथाविधि ।
आपश्चाप्यालभेच्चैव सूर्य्याग्निपवनाम्बरां ॥६४॥

---

१ मसिरिति क॰ ख॰।

कुर्य्यात् सन्निहितं नित्यं प्राङ्मुखोर्थे कमण्डलुं ।
अमत्कार्थं कार्य्यमेतैर्यावत् पादधावनं ॥६५॥
आचमनं द्वितीयेन देवकार्ये ततः परं ।
उपवासस्त्रिरात्रन्तु दुष्टस्य समुदाहृतः ॥६६॥
विप्रकृष्टेन कृच्छ्रेण प्रायश्चित्तमुदाहृतं ।
स्पृष्ट्वाश्वानं श्वपाकं वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥६७॥
मानुषास्थीनि संस्पृश्य उपोष्य शुद्धिकारणं ।
त्रिरात्रमुक्तं सस्नेहमेकरात्रमतोऽन्यथा ॥६८॥
कारस्करा पुलिन्दाश्च तथान्ध्रशवरादयः ।
पीत्वा चापोऽभूतिमयं गत्वा चैव युगन्धरीं ॥६९॥
सिन्धोरुत्तरपर्य्यन्तं तथा दिव्यन्तरे मतं ।
पापदेशाश्च ये केचित् पापैरध्युषिता जनैः ॥७०॥
शिष्टैश्च वर्जिता ये च ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
गत्वा देशानपुण्यांस्तु कृत्स्नं पापं समश्नुते ॥७१॥
मनोव्यक्ति(१) रथाग्निश्च काले चैवोपलेपनं ।
विद्यापनञ्च(२) शौचानां नित्यमज्ञानमेव च ॥७२॥
अतोऽन्यथा तु यः कुर्य्यान्मोहाच्छौचस्य सङ्करं ।
पिशाचान् यातुधानांश्च फलं गच्छत्यसंशयं ॥७३॥
शौचमश्रद्दधानस्य म्लेच्छजातिषु जायते ।

---

१ मनोव्यथिरिति ङ० च० ।
२ वृथास्थानमिति पाठोऽन्यत्र ।

अयज्ञश्चैव पापो वा तिर्य्यग्योनिगतोऽपि वा ॥७४॥
शौचेन मोक्षं कुर्व्वाणः स्वर्गवासी भवेन्नरः ।
शुचिकामा हि देवा वै देवैरेतदुदाहृतं ॥७५॥
बीभत्समशुचिञ्चैव वर्जयन्ति सुराः सदा ।
यानि शौचानि कुर्वन्ति न्यायतः शुभकर्मणः ॥७६॥
ब्रह्मण्यायानिर्घ्याय शौचयुक्ताय धीमते ।
पितृभक्ताय दान्ताय सानुक्रोशाय च द्विजाः ॥७७॥
तेभ्यः प्रीताः प्रयच्छन्ति पितरो योगवर्द्धनाः ।
मनसा काङ्क्षितान् कामांस्त्रैलोक्यप्रभवानिति ॥७८॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते श्राद्धकल्पो नाम
षोडशोऽध्यायः ।

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पः ।

ऋषय ऊचुः । अहो धर्मस्त्वया सूत श्राद्धकल्पस्तु कीर्त्तितः ।
श्रुतो नः श्राद्धकल्पो वै ऋषिभिः परिकीर्त्तितः ॥१॥
अतीवविस्तरो यस्य विशेषेण प्रकीर्त्तितः ।
वद शेषं महाप्राज्ञ ऋषेस्तस्य यथामतं ॥२॥
सूत उवाच । कीर्त्तयिष्यामि ते विप्रा ऋषेस्तस्य मतन्तु तत् ।
श्राद्धं प्रति महाभागास्तन्मे शृणुत विस्तरात् ॥३॥
उक्तं श्राद्धं मया पूर्वं विधिश्च श्राद्धकर्म्मणि ।
परिशिष्टं प्रवक्ष्यामि ब्राह्मणानां यथाक्रमं ॥४॥
न मीमांस्याः सदा विप्राः पवित्रं ह्येतदुत्तमं ।
दैवे पित्रे च सततं श्रूयते वै परीक्षणं ॥५॥
यस्मिन् दोषाः प्रदृश्येरन् सद्भिर्वा वर्जितश्च यः ।
जानीयाद्यदापि संवासाद्वर्ज्जयेत्तं प्रयत्नतः ॥६॥
अविज्ञातं द्विजं श्राद्धे परीक्षेत सदा बुधः ।
सिद्धा हि विप्ररूपेण चरन्ति पृथिवीमिमां ॥७॥
तस्मादतिथिमायान्तमभिगच्छेत् कृताञ्जलिः ।
पूजयेच्चापि पाद्येन पादाभ्यञ्जनभोजनैः ॥८॥

उर्वीं सागरपर्यन्तां देवा योगेश्वरास्तथा ।
नानारूपैश्चरन्त्येते प्रजा धर्म्मेण पालयन् ।९॥
अर्चयित्वा ततो दद्याद्विप्रायातिथये नरः ।
व्यञ्जनानि च भक्ष्याणि फलान्येषां तथैव च ॥१०॥
अग्निष्टोमस्य पयसा प्राप्नुयाद्वै तथाश्रुतं ।
सर्पिषा तु शुभं चक्षुः षोडशाहफलं लभेत् ।
मधुना त्वतिरात्रस्य फलञ्च समवाप्नुयात् ॥११॥
सत् प्राप्नुयाच्छ्रद्दधानो नरो वै सर्वैः कामैर्भोजयेद्यस्तु विप्रान् ।
सर्वार्थदः सर्वविप्रातिथीयः फलं भुङ्क्ते सर्वमेधस्य नित्यं ॥१२॥
यस्तु श्राद्धेऽतिथिं प्राप्य दैवे वाप्यवमन्यते ।
तं वै देवा निरस्यन्ति हीता यद्वत् परां वसुं ॥१३॥
देवाश्च पितरश्चैव वह्निश्चैव हि तान् द्विजान् ।
आविश्य भुञ्जते तद्वै लोकानुग्रहकारणात् ॥१४॥
अपूजिता दहन्त्येते दद्युः कामांश्च पूजिताः ।
सर्वस्वेनापि तस्माद्वै पूजयेदतिथीन् सदा ॥१५॥
वानप्रस्थो गृहस्थश्च गृहमभ्यागतोऽथवा ।
वालाः खिल्या[1] यतिश्चैव जानीयादतिथीन् सदा ॥१६॥
अभ्यागतो याचकः स्यादतिथिः स्यादयाचकः ।
अतिथेरतिथिः श्रेष्ठः सोऽतिथिर्योग उच्यते ॥१७॥
न चौरो नापि संकीर्णो नाविद्यो न विशेषवित् ।

---

१ वालखिल्या इति पाठः क, ख, ग, पुस्तकेषु दृश्यते ।

न च सन्तोष सन्तुष्टेन सेवी नाचरेऽतिथिः ॥१८॥
पिपासिताय श्रान्ताय भ्रान्तायातिबुभुक्षते ।
तस्मै सत्कृत्य दातव्यं यज्ञस्य फलमिच्छता ॥१९॥
आरुह्य भृगुतुङ्गेषु गत्वा पुण्यां सरस्वतीं ।
आपगान्तु नदीपुण्यां गङ्गा देवी महानदी ॥२०॥
हिमवत्प्रभवा नद्यो यास्त्वान्या ऋषिपूजिताः ।
सरस्वत्याभिसम्भेद्या नदी सवंवहास्तथा ॥२१॥
गत्वैतान् मुच्यते पापैः स्वर्गे नित्यं महीयते ।
दशरात्रमशौचन्तु प्रोक्तं वै मृतसूतके ॥२२॥
ब्राह्मणस्य विशेषेण क्षत्रिये द्वादश स्मृतं ।
अर्द्धं मासन्तु वैश्यस्य मासाच्छूद्रस्तु शुध्यति ॥२३॥
उदक्या सर्ववर्णानां त्रिरात्रेण तु शुध्यति ।
उदक्यां सूतिकाञ्चैव श्वानमन्त्यावसायिनं ॥२४॥
शवादीन् मृतहारांश्च स्पृष्ट्वाऽशौचं विधीयते ।
स्नात्वा सचेलोमृद्भिस्तु द्वादशभिस्तु शुद्ध्यति ॥२५॥
एतदेव भवेच्छौचं मैथुने सवभि[1] स्तथा ।
मृदा प्रक्षाल्य हस्तौ तु कुर्याच्छौचविधिं नरः ॥२७॥
प्रक्षाल्य चाद्भिर्हस्तौ च स्नात्वा चैव मृदा पुनः ।
मृदं गुह्ये ततोऽद्भिस्तु पुनरेव मृदं बुधः ॥२८॥
एवं शौचविधिर्दृष्टः सर्व्ववर्णेषु नित्यदा ।
पद्भ्याम्मृदस्तिलोहस्तपादावसेचनं ॥२९॥

---

१ वसने इति क० ख० ङ० पुस्तकेषु दृश्यते ।

वारुणं शौचमेतत्तु याम्यं वक्ष्याम्यतः परं ।
मृदस्तिस्रः पादयोस्तु हस्तयोस्तिस्र एव च ॥२०॥
मृदः पञ्चदशामेध्ये हस्तादीनां विभागशः ।
अनिर्णिक्ते मृदं दद्यान्मृदन्ते त्वद्भिरेव तु ॥२१॥
कण्ठं शिरो वा प्रावृत्य रथ्यापादगतस्तु वा ।
अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥२२॥
प्रक्षाल्य पात्रं निक्षिप्य आचम्याभ्युक्षणं पुनः ।
द्रव्यस्यान्यस्य तु तथा कुर्यादभ्युक्षणं पुनः ॥२३॥
पुष्पादीनां तृणानाञ्च प्रोक्षणं हविषान्तथा ।
पराहृतानां द्रव्याणां निधायाभ्युक्षणं तथा ॥२४॥
प्रोक्षितन्तु हरेत् किञ्चिच्छ्राद्धे दैवे तथा पुनः ।
उत्तरेणाहरेद्देवां दक्षिणेन विसर्जयेत् ॥२५॥
विच्छिन्नं स्याद्विपर्यासे दैवे पित्र्ये तथैव च ।
दक्षिणेन तु हस्तेन दक्षिणां[1] वेदमालिखेत् ॥२६॥
कराभ्यामेव देवानां पितॄणां विकरं शुभ ।
क्षुभितस्वप्नयोश्चैव तथा मूत्रपुरीषयोः ॥२७॥
निष्ठीविते तथा ह्यक्ते भुक्त्वा विपरिधाय च ।
उच्छिष्टस्य च संस्पर्शे तथा पादावसेचने ॥२८॥
उच्छिष्टस्य सुसम्भाषे ह्यशुचिं प्रयतस्य च ।
सन्देहेषु च सर्व्वेषु शिखां मुक्त्वा तथैव च ॥२९॥
विना यज्ञोपवीतेन मोहात्तु यद्युपस्पृशेत् ।

१ दक्षिणावेदमिति क० ।

क्रोधस्य हस्तसंस्पर्शे दर्शने चान्त्यवासिनां ॥४०॥
जिह्वयाचैव संस्पृश्य दन्दासकं तथैव च ।
सशब्दमङ्गुलीभिश्च प्रणतश्चावलोकयन् ॥४१॥
यस्त्वाधर्मे स्थितोमोहादाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
उपविश्य शुचौ देशे प्रणतः प्रागुदङ्मुखः ॥४२॥
पादौ प्रक्षाल्य हस्तौ तु अन्तर्जानुरुपस्पृशेत् ।
प्रसन्नाम्भिः पिबेदापः प्रयतः सुसमाहितः ॥४३॥
द्विरेव मार्जनं कुर्य्यात् सकृदभ्युक्षणं ततः ।
खानि मूर्द्धानमात्मानं हस्तौ पादौ तथैव च ॥४४॥
अभ्युक्षणं तथा तस्य यच्चमीमांसितं भवेत् ।
एवमाचमनं तस्य वेदा यज्ञास्तपांसि च ॥४५॥
दानानि ब्रह्मचर्य्यञ्च भवन्ति सफलास्तथा ।
क्रियां यः कुरुते मोहादनाचम्यैव नास्तिकः ॥४६॥
भवन्ति च वृथा तस्य क्रिया ह्येता न संशयः ।
वाग्भावशुद्धनिर्णिक्तमदुष्टं वाप्यनिन्दितं ॥४७॥
मेध्यान्येतानि ज्ञेयानि दुष्टमेभ्योविपर्य्ययः ।
न वक्तव्यः सदा विप्रः क्षुधितोनास्ति किञ्चन ॥४८॥
तस्मै सत्कृत्य यो दद्याददपूपो[1] यज्ञ उच्यते ।
अमृष्टान्नं श्मशानन्तु[2] कुम्भर्द्धि[3] मयाचकं[4] ॥४९॥

(१) दपूय इति क० ङ० ज० ।
(२) हृषीकाशमिति ङ० च० छ० । हृषीकाग्नमिति क० ज० ।
(३) कुम्भर्द्धितमिति ङ० । (४) मयाचकमिति ख० ।

एकान्नग्रीनं ह्रीमन्तं सदा श्राद्धेषु भोजयेत् ।
योऽददात्यग्निमेभ्यस्तु स ब्रह्मघ्नोदृगात्मवान् ॥ ५० ॥
अपि ज्ञातिशतं कृत्वा न स मुच्येत किल्बिषात् ।
विषमं भोजयेद्विप्रानेकपंक्त्यान्तु यो नरः ॥ ५१ ॥
नियुक्तोवानियुक्तोवा पंक्त्या हरति दुष्कृतं ।
पापेन स्पृश्यते क्षिप्रमिष्टापूर्त्तं च नश्यति ॥ ५२ ॥
यतिस्तु सर्व्वविप्राणां सर्व्वेषामग्र उत्सवे ।
इतिहासपञ्चमान् वेदान् यः पठेत् द्विजोत्तमः ॥ ५३ ॥
अनन्तरं यथायोग्यं नियोक्तव्योविजानता ।
त्रिवेदोनन्तरस्तस्य द्विवेदस्तदनन्तरः ॥ ५४ ॥
एकवेदस्तथा पश्चाच्छायाध्यायो(१) ततः परं ।
पावनायैव पंक्त्या वैं तान् प्रवक्ष्ये निबोधत ॥ ५५ ॥
य एते पूर्व्वनिर्दिष्टाः सर्व्वे ते ह्यनुपूर्व्वशः ।
षडङ्गी विनयी योगी सर्व्वतन्त्रस्तथैव च ॥ ५६ ॥
याथावरश्च पञ्चैते विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ।
अष्टादशानां विद्यानामेकस्मिन् पारगोपि यः ॥ ५७ ॥
यथावद्वर्त्तमानश्च सर्वे ते पङ्क्तिपावनाः ।
त्रिनाचिकेतास्त्रैविद्योयश्च धर्म्मान् पठेद्द्विजः ॥ ५८ ॥
बार्हस्पत्ये तथा शास्त्रे पारं यश्च द्विजोगतः ।
सर्वे ते पावना विप्राः पङ्क्तीनां समुदाहृताः ॥ ५९ ॥
आमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे योषितं सेवते द्विजः ।

(१) पश्चात् स्वाध्यायी चेति ख० ग० ।

पितरस्तस्य तं मासं तस्य रेतसि शेरते ॥६०॥
श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योनिषेवते ।
पितरस्तस्य तं मासं रेतःस्था नात्र संशयः ॥६१॥
तस्मादतिथये देयं भोजयेद्ब्रह्मचारिणं ।
ध्याननिष्ठाय दातव्यं सानुक्रोशाय धार्म्मिके ॥६२॥
यतिं वा वालखिल्यान् वा भोजयेच्छ्राद्धकर्म्मणि ।
वानप्रस्थोपकुर्व्वाणः पूजामात्रेण तोषितः ॥६३॥
गृहस्थं भोजयेद्यस्तु विश्वेदेवास्तु पूजिताः ।
वानप्रस्थेन ऋषयो वालखिल्यैः पुरन्दरः ॥६४॥
यतीनां पूजने चापि साक्षाद्ब्रह्मा तु पूजितः ।
आश्रमाः पावनाः पञ्च उपधाभिरनाश्रमाः ॥६५॥
चत्वार आश्रमाः पूज्याः श्राद्धे दैवे तथैव च ।
चतुराश्रमवाह्येभ्यः श्राद्धं नैव प्रदापयेत ॥६६॥
स तिष्ठद्वा बुभुक्षुस्तु चतुराश्रमवह्यतः ।
अयतिर्मोक्षवादी च उभौ तौ पङ्क्तिदूषकौ ॥६७॥
वृथामुण्डाश्च जटिलाः सर्व्वे कार्प्पटिकास्तथा ।
निर्घृणान् भिन्नवृत्तांश्च सर्व्वभक्षान् विवर्ज्जयेत् ॥६८॥
कारुकादीननाचारान् सर्व्ववेदवहिष्कृतान् ।
गायनान् देववृत्तांश्च हव्यकव्येषु वर्ज्जयेत् ॥६९॥
द्विजेष्वपि कृतं नित्यं[1] श्राद्धकर्म्मणि वर्ज्जयेत् ।

(१) दृष्टेति ख० ।

एतेषु वर्त्तते यस्तु कृतघ्नत्वं(१) स गच्छति ।
योऽश्नाति सह शूद्रेण सर्व्वे ते पङ्क्तिदूषकाः ॥७०॥

व्यापादनं(२) ग्रन्थिनिवर्त्तनं कृषि-
र्वाणिज्यकार्य्यं पशुपालनञ्च ।
शुश्रूषणं चाप्यगुरोरहोवा
कार्य्यं नैतद्विद्यते ब्राह्मणस्य ॥७१॥

ये तु विप्राः स्थिता नित्यं ज्ञानिनोऽध्यानिनस्तथा ।
मिथ्यासङ्कल्पिनः सर्व्वे दुर्वृत्ता वा द्विजातयः ॥७२॥
मिथ्यातत्त्वविदो वर्ज्यास्तथा दम्भविसूचकाः ।
उपपातकसंयुक्ताः पातकैश्च विशेषतः ॥७३॥
वेदं नियोगदातारं लोभमोहफलार्थिनः ।
ब्रह्मविक्रयिणश्चैव श्राद्धकर्म्मणि वर्जिताः ॥७४॥
न नियोगोऽस्ति वेदानां योऽनियुङ्क्ते स पापकृत् ।
भोक्ता वेदफलाद्भ्रश्येद्दाता दानफलात्तथा ॥७५॥
भृतोऽध्यापयते यस्तु भृतकाध्यापितश्च यः ।
नार्हतस्तावपि श्राद्धं ब्रह्मणः क्रयविक्रयी(३) ॥७६॥
क्रयविक्रयिणौ चैव जीवितार्थं विगर्हितौ ।
वृत्तिरेषा तु वैश्यस्य ब्राह्मणस्य तु पातकं ॥७७॥
प्राक्तर्वेदान् वेदविदो वेदान् यश्चोपजीवति ।

(१) कृष्णवर्त्ममिति पाठः सर्व्वत्र ।
(२) व्याकर्षणमिति पाठः सर्व्वत्र दृश्यते ।
(३) ब्रह्मणःक्रयविक्रयीति क० ।

उभौ तौ नार्हतः श्राद्धं पुत्रिकापतिरेव च ॥७८॥
वृथा दारांश्च योगच्छेद्योयजेत वृथाध्वरे।
नार्हतस्तावपि श्राद्धं द्विजोयश्चैव नास्तिकः ॥७९॥
आत्मार्थं यः पचेदन्नं न देवातिथिकारकः।
नार्हतस्तावपि श्राद्धं पतितौ ब्रह्मराक्षसौ ॥८०॥
स्त्रियोनकं परा येषां परदाररताश्च ये।
अर्थकामरताश्चैव न तान् श्राद्धेषु भोजयेत् ॥८१॥
वर्णाश्रमाणां धर्म्मेषु विरुद्धाः श्राद्धकर्म्मणि।
स्तेनश्च सर्व्वयाजी च सर्व्वे ते पाङ्क्तिदूषकाः ॥८२॥
यस्य शूद्रकरवहुक्ते यस्य पाणितले द्विजः।
न तदश्नन्ति पितरो यस्य वासं[1] समश्नुते ॥८३॥
स्त्रीशूद्रायानुपेताय श्राद्धोच्छिष्टं न दापयेत्।
योदद्याद्रागमोहात्तु न तद्गच्छेत् पितॄन् सदा ॥८४॥
तस्मान्न देयमुच्छिष्टं अन्नाद्यं श्राद्धकर्म्मणि।
अन्यत्र दधिसर्पिर्भ्यां शिष्ये पुत्राय नान्यथा ॥८५॥
अनुच्छिष्टन्तु दातव्यं अन्नाद्यं वै विशेषतः।
पुष्पमूलफलैर्वापि तुष्टिं गच्छन्ति याचतः ॥८६॥
यावच्चान्नानि पूतानि[2] यावदुष्णं न मुञ्चति।
तावदश्नन्ति पितरो यावदश्नन्ति वाग्यताः ॥८७॥
दानं प्रतिग्रहो होमो भोजनं बलिरेव च।

(१) वायमिति क० ङ० घ० छ० ज०।
(२) यावन्न पूयते चान्नमिति ख० ङ० घ०।

साङ्गुष्ठेन तथा कार्य्यं नासुरेभ्यो यथा भवेत् ॥८८॥
एतान्येव च सर्व्वाणि दानादीनि विशेषतः ।
अन्तर्जान्वविशेषेण तद्दानमक्षयं भवेत् ॥८९॥
मुण्डान् जटिलकाषायान् श्राद्धकालेऽपि वर्ज्जयेत् ।
शिखिभ्योऽत्र त्रिदण्डिभ्यः श्राद्धं यत्नात् प्रदापयेत् ॥९०॥
ये तु व्रते स्थिता नित्यं ज्ञानिनो ध्यानिनस्तथा ।
देवभक्ता महात्मानः पुनीयुर्दर्शनादपि ॥९१॥
सर्व्वं योगेश्वरैर्व्याप्तं त्रैलोक्यं वै निरन्तरं ।
तस्मात् पश्यन्ति ते सर्व्वं यत्किञ्चिज्जगतीगतं ॥९२॥
व्यक्ताव्यक्तं वशीकृत्य सर्व्वस्यापि[1] च यत्परं ।
सदसच्चेति यैर्दृष्टं[2] सदसच्च महात्मनां ॥९३॥
सर्व्वज्ञानानि दृष्टानि मोक्षादीनि महात्मनां ।
तस्मात्तेषु सदासक्तः प्राप्नोत्यनुत्तमं[3] शुभं ॥९४॥

ऋचो हि यो वेद स वेद वेदान्
यजूंषि यो वेद स वेद यज्ञं ।
सामानि यो वेद स वेद ब्रह्म
यो मानसं वेद स वेद सर्व्वम् ॥९५॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते श्राद्धकल्पे ब्राह्मणपरीक्षानाम
सप्तदशोऽध्यायः ।

(१) सर्व्वव्यापि चेति ख० ।
(२) यैर्युक्तमिति ख० ग० । यैर्दृष्टमिति क० ज० ।
(३) प्राप्नोत्यनुपममिति क० ।

अथ अष्टादशोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पे दानफल ।

बृहस्पतिरुवाच । अतः परं प्रवक्ष्यामि दानानि च फलानि च ।
तारणं सर्व्वभूतानां स्वर्गमार्गं सुखावहं ॥१॥
लोके श्रेष्ठतमं स्वर्ग्यमात्मनश्चापि यत् प्रियं ।
सर्व्वं पितृणां दातव्यं तेषामेवाक्षयार्थिना ॥२॥
जाम्बूनदमयं दिव्यं विमानं सूर्य्यसन्निभं ।
दिव्याप्सरोभिः सङ्कीर्णमन्नदो लभते फलं ॥३॥
आच्छादनन्तु योदद्यादाहतं[1] श्राद्धकर्म्मणि ।
आयुः प्रकाममैश्वर्य्यं रूपञ्च लभते सुतं ॥४॥
उपवीतन्तु योदद्याच्छ्राद्धकालेषु धर्म्मवित् ।
पावनः सर्व्वविप्राणां ब्रह्मदानस्य यत् फलं ॥५॥
दत्तं विप्रेषु योदद्याच्छ्राद्धकाले कमण्डलुं ।
मधुक्षीरस्रवा धेनुर्दातारमुपतिष्ठति ॥६॥
चक्राविद्धन्तु योदद्याच्छ्राद्धकाले कमण्डलुं ।
धेनुं स लभते दिव्यां पयोदां कामदोहिनीं ॥७॥
पूर्णशय्यान्तु[2] योदद्यात् पुष्पमालाविभूषितां ।
प्रासादोत्तमसंभूत्वा गच्छन्तमनुगच्छति ॥८॥

---

(१) दद्यादहतमिति ख॰ ग॰ ।
(२) पूर्णपर्णामिति च॰ ।

भवनं रत्नसम्पूर्णं शय्यासनभोजनं ।
श्राद्धे दत्त्वा यतिभ्यस्तु नाकपृष्ठे स मोदते ॥९॥
मुक्तावैदूर्य्यवासांसि रत्नानि विविधानि च ।
वाहनानि च दिव्यानि अयुतान्यर्व्वुदानि च ॥१०॥
सुमहच्छ्वेतनगप्रख्यं रत्नकामसमन्वितं ।
सूर्य्यचन्द्रप्रभन्दिव्यं विमानं लभतेऽक्षयं ॥११॥
अप्सरोभिः परिवृतं कामगन्तु मनोजवं ।
वसते स विमानाग्रे स्तूयमानः समन्ततः ॥१२॥
दिव्यैर्गन्धैः प्रसिञ्चन्ति पुष्पवृष्टिभिरेव च[1] ।
गन्धर्व्वाप्सरसस्तत्र गायन्ति वादयन्ति च ॥१३॥
कन्या युवतयोमुख्याः सहिताश्चाप्सरोगणैः ॥
सुस्वरैस्तं विबुध्यन्ते सततं हि मनोरमैः ॥१४॥
अश्वदानसहस्रेण रथदानशतेन च ।
दन्तिनाञ्च सहस्रेण योगिभ्यो वसते नरः ॥१५॥
दद्यात पितृभ्योयोगिभ्यो यस्त्वक्षन्नमसम्भवि[2] ।
अयं निष्कसहस्राणां फलं प्राप्नोति मानवः ॥१६॥
जीवितस्य प्रदानाद्धि नान्यद्दानं विशिष्यते ।
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन देयं प्राणाभिरक्षणं ॥१७॥
अहिंसा सर्व्वदेवेभ्यः पवित्रा सर्व्वदायिनी ।
दानं हि जीवितस्याहुः प्राणिनां परमं बुधाः ॥१८॥

---

(१) दिव्यैः पुष्पैः प्रसिञ्चन्ति पूर्ववृष्टिभिरेव च इति पाठः सर्व्वत्र ।
(२) अक्षाडरवमसम्भसीति पाठः सर्व्वष्वादर्शपुस्तकेषु दृश्यते।

राजतानि सुवर्णानि श्राद्धे पात्राणि दापयेत् ।
स्त्रियस्तमुपतिष्ठन्ति भव्याः सौभाग्यमेव च ॥१९॥
पात्रं वै तैजसन्दद्यान्मनोज्ञं श्राद्धभोजने ।
पात्रं भवति कामानां रूपस्य च धनस्य च ॥२०॥
राजतं काञ्चनं वापि दद्याच्छ्राद्धे तु कर्मणि ।
दत्त्वा तु लभते दाता प्रकामं[1] धर्ममेव च ॥२१॥
धेनुं श्राद्धे तु योदद्याद्वृष्टिकुम्भोपदोहनां ।
गावस्तमुपतिष्ठन्ति गवां पुष्टिस्तथैव च ॥२२॥
शिशिरेषु तथाग्निञ्च बहुकाष्ठं तथैव च ।
इन्धनानि तु योदद्याद्द्विजेभ्यः शिशिरागमे[2] ॥२३॥
नित्यञ्जयति संग्रामे श्रियायुक्तश्च दीप्यते ।
सुरभीणि च माल्यानि गन्धवन्ति तथैव च ॥२४॥
पूजयित्वा तु पात्राणि श्राद्धे सत्कृत्य दापयेत् ।
गन्धवाहा महानद्यः सुखानि विविधानि च ॥२५॥
दातारमुपतिष्ठन्ति युवत्यश्च मनोरमाः ।
शयनासनानि रम्याणि भूमयोवाहनानि च ॥२६॥
श्राद्धेष्वेतानि योदद्यादश्वमेधफलं लभेत् ।
श्राद्धकाले निवेद्यञ्च दर्शश्राद्ध उपस्थिते ॥२७॥
विप्राणां गुणयुक्तानां स्मृतिं मेधां च विन्दति ।

(१) प्राकाम्यमिति क॰ ख॰ ग॰ ङ॰ ञ॰ । च चिह्नितपुस्तके एष श्लोको नास्ति ।
(२) कामाभिदीप्तिः प्राकाम्ये रूपं सौभाग्यमेव चेति ख॰ ग॰ ङ॰ च॰ ।

सर्पिःपूर्णानि पात्राणि श्राद्धे सत्कृत्य दापयेत् ॥२८॥
कुम्भदोहनधेनूनां बह्वीनाञ्च फलं लभेत् ।
अस्मिंस्तु मोदते लोके स्यन्दनैश्च सुवाहनैः ॥२९॥
श्राद्धे यथेप्सितं दत्त्वा पुण्डरीकस्य यत् फलं ।
रम्यमावसथं दत्त्वा राजसूयफलं लभेत् ॥३०॥
वनं पुष्पफलोपेतं दत्त्वा सौरभमश्नुते ।
कूपारामतडागानि क्षेत्रघोषगृहाणि च ॥३१॥
दत्त्वैतान् मोदते स्वर्गे नित्यमाचन्द्रतारकं ।
आस्तीर्णशयनं दत्त्वा श्राद्धे रत्नविभूषितं ॥३२॥
पितरस्तस्य तुष्यन्ति स्वर्गे चानन्त्यमश्नुते ।
राजभिः पूज्यते चापि धनधान्यैश्च वर्द्धते ॥३३॥
ऊर्णाकौशेयवस्त्राणि तथा प्रवरकम्बलौ ।
अजिनं काञ्चनं पट्टं प्रवेणी मृगलोमकं ॥३४॥
दानान्येतानि विप्रेभ्यो भोजयित्वा यथाविधि ।
प्राप्नोति श्रद्दधानस्तु वाजपेयशतं फलं[1] ॥३५॥
बह्वीर्नार्य्यः सुरूपास्तु पुत्रा भृत्याश्च किंकराः ।
वशे तिष्ठन्ति भूतानि अस्मिंल्लोके त्वनामयं ॥३६॥
कौशेयं क्षौमकार्पासं दुकूलसहितं तथा ।
श्राद्धेष्वेतानि यो दद्यात् कामानाप्नोति पुष्कलान् ॥३७॥
अलक्ष्मीं विनुदत्याशु तमः सूर्योदये यथा ।

---

(१) वाजपेयफलं लभेत् इति ख० ग० । परन्त्वेष पाठोऽसंगतः ।

भ्राजते स विमानाग्रे नक्षत्रेष्विव चन्द्रमाः ॥३८॥
वासोहि सर्वदैवत्यं सर्वदेवैरभिष्टुतं ।
वस्त्राभावे क्रिया नास्ति यज्ञा वेदास्तपांसि च ॥३९॥
तस्माद्वस्त्राणि देयानि श्राद्धकाले विशेषतः ।
तानि सर्वाण्यवाप्नोति यज्ञवेदतपांसि(१) च ॥४०॥
नित्यं श्राद्धेषु योदद्यात् प्रयतस्तत्परायणः ।
सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गं राज्यं तथैव च ॥४१॥
सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ।
भक्ष्यान् धानाः करम्भांश्च पिष्टकान् घृतशर्कराः ॥४२॥
कृशरान् मधुपर्कांश्च पयः पायसमेव च ।
स्निग्धांश्च पूपान् योदद्यादग्निष्टोमस्य यत् फलं ॥४३॥
दधि गव्यमसंसृष्टं भक्ष्या नानाविधास्तथा ।
तदन्नं शोचति श्राद्धे वर्षासु च मघासु च ॥४४॥
घृतेन भोजयेद्विप्रान् घृतं भूमौ समुत्सृजेत् ।
गयायां(२) हस्तिनश्चैव दत्वा श्राद्धं न शोचति ॥४५॥
ओदनं पायसं सर्पिर्मधुमूलफलानि च ।
भक्ष्यांश्च विविधान् दत्वा प्रेत्य चेह च मोदते ॥४६॥
शर्कराक्षीरसंयुक्तं पृथुकं नित्यमक्षयं ।
यस्य संवत्सरं प्रीत्या कृशरैर्मत्सुरेण च ॥४७॥
सक्तुलाजास्तथा पूपाः कुल्माषव्यञ्जनैस्तथा ।

---

(१) यज्ञवेदतपांसीत्यारभ्य कामानवाप्नोतीत्यन्तः पाठः घ० पुस्तके नास्ति।
(२) छायायामिति क० ख० घ० ।

सर्पिःस्निग्धानि हव्यानि दत्त्वा सक्तून् भोजयेत्।
श्राद्धे श्वेतानि योदद्यात् पद्मानि लभते निधिं ॥४८॥
सवमस्थानि योदद्यात श्राद्धे सत्कृत्य यत्नतः।
सर्वभोगानवाप्नोति पूज्यते च दिवं गतः ॥४९॥
भक्ष्यभोज्यानि चोष्याणि पेयलेह्यवराणि च।
सर्वश्रेष्ठानि योदद्यात सर्वश्रेष्ठोभवेन्नरः ॥५०॥
वैश्वदेवं च सौम्यं च खाड्गमांसं परं हविः।
विषाणं वर्ज्जयेत खाड्गं असूयां नाशयामहे ॥५१॥
भोजनेऽयामन्नं दद्यादतिथिभ्यः कृताञ्जलिः।
सर्वयज्ञक्रियाणां स फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ॥५२॥
त्रिप्रसत्युष्णमक्लिष्टं दद्याच्चान्नं बुभुक्षते।
व्यञ्जनं च तथा स्निग्धं भक्त्या सत्कृत्य यत्नतः ॥५३
तरुणादित्यसंकाशं विमानं हंसवाहनं।
अन्नदो लभते तिस्रः कल्पकोटीस्तथैव च[1] ॥५४॥
अन्नदानात्परं दानं विद्यते नेह किञ्चन।
अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥५५॥
जीवदानात् परं दानं न किञ्चिदिह विद्यते।
अन्नैर्जीवति त्रैलोक्यमन्नस्यैव हि तत् फलं ॥५६॥
अन्ने लोकाः प्रतिष्ठन्ति लोकदानस्य तत्फलं।

(१) कल्याकोटीस्तथैव च इति पाठः ङ० पुस्तकव्यतिरिक्तेषु सर्व्वेषु दृश्यते।

अन्नं प्रजापतिः साक्षात्तेन सर्व्वमिदं ततं ।
तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥५७॥
यानि रत्नानि मेदिन्यां वाहनानि स्त्रियस्तथा ।
क्षिप्रं प्राप्नोति तत् सर्वं पितृभक्तो हि मानवः ॥५८॥
प्रतिश्रयं सदा दद्यादतिथिभ्यः कृताञ्जलिः ।
देवास्ते संप्रतीच्छन्ते दिव्यातिथ्यैः सहस्रशः ॥५९॥
सर्वाण्येतानि योदद्यात् पृथिव्यामेकराड्भवेत् ।
त्रिभिर्द्वाभ्यामथैकेन दानेन तु सुखी भवेत् ॥६०॥
दानानि परमोधर्म्मः सद्भिः सततञ्च पूजितः ।
त्रैलोक्यस्याधिपत्यं हि दानादेव व्यवस्थितं ॥६१॥
राजा तु लभते राज्यमधनश्चोत्तमं धनं ।
क्षीणायुर्लभते चायुः पितृभक्तः सदा नरः ।
यान् कामान् मनसेच्छेत तांस्तस्य पितरोविदुः ॥६२॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते श्राद्धकल्पे दानफलं नाम
अष्टादशोऽध्यायः ॥

अथ ऊनविंशोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पे तिथिविशेषे श्राद्धफलं ।

बृहस्पतिरुवाच । अत ऊर्द्ध्वं प्रवक्ष्यामि श्राद्धकर्म्मणि पूजितं ।
काम्यनैमित्तिकाजस्रं श्राद्धकर्म्मणि नित्यशः ॥१॥
पुत्रदारधनमूला अष्टकास्तिस्र एव च ।
पूर्वपक्षोवरिष्ठोऽपि पूर्वा चैत्री उदाहृता ॥२॥
प्राजापत्या द्वितीया स्यात् तृतीया वैश्वदेवकी ।
आद्या पूपैः सदा कार्या मांसैरन्या भवेत्सदा ॥३॥
शाकैरन्या तृतीया स्यादेवंद्रव्यगतोविधिः ।
अन्वष्टका पितॄणां वै नित्यमेव विधीयते ॥४॥
यद्यन्या च चतुर्थी स्यात्तान्तु कुर्य्याद्विशेषतः ।
तासु श्राद्धं बुधः कुर्य्यात् सर्व्वस्वेनापि नित्यशः ॥५॥
परत्रेह च सर्व्वेषु नित्यमेव सुखीभवेत् ।
पूजकानां सदोत्कर्षो नास्तिकानामधोगतिः ॥६॥
पितरः सर्व्वकालेषु तिथिकालेषु देवताः ।
सर्व्वे पुरुषमायान्ति निपानमिव धेनवः ॥७॥
मा स्म ते प्रतिगच्छेयुरष्टकाः सुरपूजिताः ।
मोघस्तस्य भवेल्लोको लब्धञ्चास्य विनश्यति ॥८॥
देवांस्तु दायिनोयान्ति तिर्य्यग्गच्छन्त्यदायिनः ।
प्रजां पुष्टिं स्मृतिं मेधां पुत्रानैश्वर्य्यमेव च ॥९॥

कुर्व्वाणः पौर्णमास्याञ्च पूर्व्वं[1] पूर्णं समश्नुते ।
प्रतिपद्धनलाभाय लब्धं चास्य न नश्यति ॥१०॥
द्वितीयायान्तु यः कुर्य्याद्द्विपदाधिपतिर्भवेत् ।
वरार्थिना तृतीया तु[2] शत्रुघ्नी पापनाशिनी ॥११॥
चतुर्थ्यां कुरुते श्राद्धं शत्रोश्छिद्राणि पश्यति ।
पञ्चम्यां वै प्रकुर्व्वाणः प्राप्नोति महतीं श्रियं ॥१२॥
षष्ठ्यां श्राद्धानि कुर्व्वाणं द्विजास्तं पूजयन्त्युत ।
कुरुते यस्तु सप्तम्यां श्राद्धानि सततं नरः ॥१३॥
महासत्रमवाप्नोति गणानामधिपो भवेत् ।
सम्पूर्णामृद्धिमाप्नोति योऽष्टम्यां कुरुते नरः ॥१४॥
श्राद्धं नवम्यां कुर्व्वाण ऐश्वर्य्यं काङ्क्षितां स्त्रियं ।
कुर्व्वन् दशम्यान्तु नरो ब्राह्मीं श्रियमवाप्नुयात् ॥१५॥
वेदांश्चैवाप्नुयात् सर्व्वान् प्रणाशमेनसस्तथा ।
एकादश्यां परं दानमैश्वर्य्यं सततं तथा ॥१६॥
द्वादश्यां राष्ट्रलाभन्तु जयमाहुर्व्वसूनि च ॥१७॥
प्रजां बुद्धिं पशून् मेधां स्वातन्त्र्यं पुष्टिमुत्तमां ॥१८॥
दीर्घमायुरथैश्वर्य्यं कुर्व्वाणस्तु त्रयोदशीं ॥१९॥
युवानश्च मृता यस्य गृहे तेषां प्रदापयेत् ।
शस्त्रेण तु हता ये वै तेषां दद्याच्चतुर्दशीं ॥२०॥

---

(१) सर्व्वमिति ख० ।
(२) वरार्थिनां तृतीयान्तु इति ग० ।

तथा विषमजातानां यमलानां तु सर्वशः ।
अमावास्यां प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्याच्छुचिः सदा ॥२१॥
सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गमानन्त्यमश्नुते ।
घृतं दद्यादमावास्यां सोममाप्यायनं महत् ॥२२॥
एवमाप्यायितः सोमस्त्रीन् लोकान् धारयिष्यति ।
सिद्धचारणगन्धर्वैः स्तूयमानस्तु नित्यशः ॥२३॥
स्तवैः पुष्पैर्मनोज्ञैश्च सर्वकामपरिष्कृतैः ।
नृत्यवादित्रगीतैश्च अप्सरोभिः सहस्रशः ॥२४॥
उपक्रीडैर्विमानैस्तु पितृभक्तं दृढव्रतं ।
स्तुवन्ति देवगन्धर्वाः सिद्धसङ्घाश्च तं सदा ॥२५॥
पितृभक्तस्त्वमावस्यां सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
प्रत्यक्षमर्चितास्तेन भवन्ति पितरः सदा ॥२६॥
पितृदेवा मघा यस्मात् तस्मात्तास्वक्षयं स्मृतं ।
पित्र्यं कुर्वन्ति तस्यान्तु विशेषेण विचक्षणः ॥२७॥
तस्मान्मघां वै वाञ्छन्ति पितरो नित्यमेव हि ।
पितृदैवतभक्ता ये तेऽपि यान्ति परां गतिं ॥२८॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते श्राद्धकल्पे तिथिविशेषे श्राद्ध-
फलवर्णनं नाम ऊनविंशोऽध्यायः समाप्तः ।

अथ विंशोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पे नक्षत्रविशेषे श्राद्धफलं ।

बृहस्पतिरुवाच । यमस्तु यानि श्राद्धानि प्रोवाच शशबिन्दवे[1] ।
तानि मे शृणु कार्त्स्न्येन नक्षत्रेषु पृथक् पृथक् ॥१॥
श्राद्धं यः कृत्तिकायोगे करोति सततं नरः ।
अग्नीनाधाय सापत्योजायते स गतज्वरः ॥२॥
अपत्यकामोरोहिण्यां सौम्येनौजस्विता भवेत् ।
प्रायशः क्रूरकर्म्मा तु चार्द्रायां श्राद्धमाचरेत् ॥३॥
क्षेत्रभागी भवेत् पुत्री श्राद्धं कुर्व्वन् पुनर्व्वसौ ।
धनधान्यसमाकीर्णः पुत्रपौत्रसमाकुलः ॥४॥
तुष्टिकामः पुनस्तिष्ये श्राद्धं कुर्व्वीत मानवः ।
अश्लेषासु पितॄनर्च्य वीरान् पुत्रानवाप्नुयात् ॥५॥
श्रेष्ठोभवति ज्ञातीनां मघासु श्राद्धमाचरन्[2] ।
फल्गुनीषु पितॄनर्च्य सौभाग्यं लभते नरः ॥६॥
प्रधानशीलः सापत्यः उत्तरासु करोति यः ।
स सत्सु मुख्योभवति हस्ते यस्तर्पयेत्पितॄन् ॥७॥
चित्रायां चैव यः कुर्यात् पश्येद्रूपवतः सुतान् ।
स्वातिना चैव यः कुर्य्याद्विद्यालाभ[3] मवाप्नुयात् ॥८॥

---

(१) शशबिन्दवे इति ख० ज०, शिशिबिन्दवे इति ङ० च० ।
(२) माचरेदिति च० ।
(३) विद्वान् काममिति क० ।

पुत्रार्थन्तु विशाखासु श्राद्धमीहेत मानवः ।
अनुराधासु कुर्व्वाणो नरश्चक्रं प्रवर्त्तयेत् ॥८॥
आधिपत्यं लभेच्छ्रेष्ठं ज्येष्ठायां सततं तु यः ।
मूलेनारोग्यमिच्छन्ति आषाढासु महद्यशः ॥१०॥
आषाढाभिश्चोत्तराभिर्वीतशोको भवेन्नरः ।
श्रवणायां सुलोकेषु प्राप्नुयात् परमां गतिं ॥११॥
राज्यभागी[1] धनिष्ठासु प्राप्नुयाद्विपुलं धनं ।
श्राद्धं त्वभिजिता कुर्वन् विन्दतेऽजाविकं फलं[2] ॥१२॥
नक्षत्रे वारुणे कुर्व्वन् भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात् ।
पूर्व्वं प्रोष्ठपदं कुर्व्वन् विन्दतेऽजाविकं फलं[3] ॥१३॥
उत्तरास्वनतिक्रम्य विन्देद्गावः सहस्रशः ।
बहुरूपकृतं द्रव्यं विन्देत् कुर्व्वंस्तु रेवतीं ।
अश्वांश्चैवाश्विनीयुक्तो भरण्यामायुरुत्तमं ॥१४॥
इमं श्राद्धविधिं कुर्व्वन् शशबिन्दुर्महीमिमां ।
कृत्स्नान्तु लेभे स कृत्स्नां लब्ध्वा च प्रशशास तं ॥१५॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते नक्षत्रविशेषे श्राद्धफलवर्णनं
नाम विंशोऽध्यायः समाप्तः ।

(१) राष्ट्रभागिति ज॰ ।
(२) सदा सम्मानमाप्नुयादिति क॰ ।
(३) वाञ्छितं फलमिति ज॰ ।

अथ एकविंशोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पे भिन्नकालिकतृप्तिसाधनद्रव्यविशेष गयाश्राद्धादिफल-ब्राह्मणपरीक्षादिकथनं ।

शंयुरुवाच । किंस्विद्दत्तं पितृणां तु धिनोति वदतां वर ।
किं हि स्विच्चिरकालाय किमानन्त्याय कल्पते ॥१॥
बृहस्पतिरुवाच । हवींषि श्राद्धकाले तु यानि श्राद्धविदो विदुः ।
तानि मे शृणु सर्वाणि फलं चैषां यथाबलं ॥२॥
तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन च ।
दत्तेन मासं प्रीयन्ते श्राद्धेन तु पितामहाः ॥३॥
मत्स्यैः प्रीणन्ति द्वौ मासौ त्रीन्मासान् हारिणेन तु ।
शाशन्तु[1] चतुरो मासान् पञ्च प्रीणाति शाकुनं ॥४॥
वाराहेण तु षण्मासान् छागलं साप्तमासिकं ।
अष्टमासिकमित्युक्तं यच्च पार्षतकं भवेत ॥५॥
रौरवेण तु प्रीयन्ते नवमासान् पितामहाः ।
गवयस्य तु मांसेन तृप्तिः स्याद्दशमासिकी ॥६॥
कूर्मस्य चैव मांसेन मासानेकादशैव तु ।
श्राद्धमेव विजानीयाद्गव्यं संवत्सरं भवेत् ॥७॥
तथा गव्यसमायुक्तं पायसं मधुसर्पिषा ।
वार्ध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥८॥

(१) मेषन्त्विति ख० ग० ।

आनन्त्याय भवेद्युक्तं खाड्गमांसैः पितृक्षये ।
कृष्णच्छागस्तथा गोधा[1] आनन्त्यायैव कल्पते ॥९॥
अत्र गाथाः पितृगीताः कीर्त्तयन्ति पुराविदः ।
तास्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यथावत्तन्निबोधत ॥१०॥
अपि नः स्वकुले जायाद्योऽन्नं दद्यात्त्रयोदशीं ।
पायसं मधुसर्पिभ्यां छायायां कुञ्जरस्य तु ॥११॥
आजेन सर्वलोहेन वर्षासु च मघासु च ।
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
गौरीं वाप्युद्वहेद्भार्यां नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥१२॥
शंयुरुवाच । गयादीनां फलं तात प्रब्रूहि ममपृच्छतः ।
पितृणां चैव यत्पुण्यं निखिलेन ब्रवीहि मे ॥१३॥
बृहस्पतिरुवाच । गयायामक्षयं श्राद्धं जपहोमतपांसि च ।
पितृक्षयाहे ते[2] पुत्र तस्मात्तत्राक्षयं स्मृतं ॥१४॥
पुनीयादेकविंशन्तु गौर्यामुत्पादितः सुतः ।
मातामहांस्तु षड्भूय इति तस्या फलं स्मृतं ॥१५॥
फलं वृषस्य वक्ष्यामि गदतो मे निबोधत ।
वृषोत्सृष्टा पुनात्येव दशातीतान् दशावरान् ॥१६॥
यत्किञ्चित्स्पृश्यते तोयैरुत्सर्गेण जलान्महीं ।
वृषोत्सर्गे पितृणां तु अक्षयं समुदाहृतं ॥१७॥

(१) गेड (गोड) इति छ० ज०। लाड इति ख० ग० ङ० च०। गोधा इति पाठः कल्पितः।
(२) पितृक्षये हितं इति क० ङ० घ० छ० ज०

यद्यद्धि संस्पृशेत्तोयं लाङ्गूलादिभिरन्ततः ।
सर्व्वं तदक्षयं तस्य पितॄणां नात्र संशयः ॥१८॥
शृङ्गैः खुरैर्वा यद्भूमिमुल्लिखत्यनिशं वृषः ।
मधुकुल्याः पितॄंस्तस्य अक्षयास्ता भवन्ति वै ॥१९॥
सहस्रनल्वमात्रेण तडागेन यथा श्रुतिः ।
तृप्तिस्तृप्तिः पितॄणां वै तद्वृषस्याधिकोच्यते ॥२०॥
यो ददाति गुडैर्मिश्रांस्तिलान् वै श्राद्धकर्मणि ।
मधुना मधुमिश्रान् वा[1] अक्षयं सर्व्वमेव तत् ॥२१॥
बृहस्पतिरुवाच । न ब्राह्मणान् परीक्षेत सदा देये तु मानवः ।
दैवे कर्मणि पित्र्ये च श्रूयते वै परीक्षणं ॥२२॥
सर्ववेदव्रतस्नाताः पङ्क्तीनां पावना द्विजाः ।
ये च भाष्यविदो[2] मुख्या ये च व्याकरणे रताः ॥२३॥
अधीयते पुराणं च धर्म्मशास्त्रं तथैव च ।
त्रिणाचिकेतपञ्चाग्निस्त्रिसुपर्णः षडङ्गवित् ॥२४॥
ब्रह्मदेयसुतश्चैव छन्दोगो ज्येष्ठसामगः ।
पुण्येषु येषु तीर्थेषु अभिषेककृतश्रमाः ॥२५॥
मुख्येषु येषु सत्रेषु भवन्त्यवभृथप्लुताः[3] ।
ये च सत्यव्रता नित्यं स्वकर्म्मनिरताश्च ये ॥२६॥
अक्रोधनाः शान्तिपरास्तान् वै श्राद्धे निमन्त्रयेत् ।

(१) मधुमाक्षिकमिश्रान् वा इति ख० ग० ।
(२) भर्थविदो इति ढ० च० ।
(३) अवभृतप्लुता इति ढ० च० छ० ज० ।

ये चापि नित्यं दत्तेषु सुकृतेषु व्यवस्थिताः ॥२७॥
एतेषु दत्तमक्षय्यमेते वै पङ्क्तिपावनाः ।
श्रद्धेया ब्राह्मणा ये तु योगधर्म्ममनुव्रताः ॥२८॥
धर्म्माश्रमविशिष्टास्ते हव्यकव्येषु ते वराः ।
सर्वेऽपि पूजितास्तेन ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥२९॥
पितृभिः सह लोकाश्च यश्चैतान् पूजयेन्नरः ।
पवित्राणां पवित्रञ्च मङ्गलानां च मङ्गलं ॥३०॥
प्रथमः सर्वधर्माणां योगधर्मो निगद्यते ।
अपाङ्क्तेयांस्तु वक्ष्यामि गदतो मे निबोधत ॥३१॥
कितवो मद्यपो यक्ष्मी पशुपालो निराकृतिः ।
ग्रामप्रेष्यो वार्द्धुषिको गायनो वणिजस्तथा ॥३२॥
आगारदाही[1] गरदः कुण्डाशी सोमविक्रयी ।
समुद्रयायी दुश्चर्मा तैलिकः कूटकारकः ॥३३॥
पित्रा विवदमानश्च[2] यस्य चोपपतिर्गृहे ।
अभिशस्तस्तथा स्तेनः शिल्पैर्यश्चोपजीवति ॥३४॥
सूचकः पर्वकारी च यस्तु मित्रेषु द्रुह्यति ।
गणयाजनकश्चैव नास्तिको वेदवर्जितः ॥३५॥
उन्मत्तः षण्डकाठौ भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
भिषक्जीवः प्रेषणिकः परस्त्रीं यश्च गच्छति ॥३६॥
विक्रीणाति च यो ब्रह्म व्रतानि च तपांसि च ।

(१) अङ्गारदाही इति क॰ ङ॰ च॰ ।
(२) पुत्रा विवदमानश्चेति ङ॰ च॰ ।

नष्टं स्यात्माहिषिके दत्तं कृतघ्ने चैव शंसके ॥३७॥
यच्च वाणिजके चैव नेह नामुत्र तद्भवेत् ।
निक्षेपहारिणि चैव कितवे वेदनिन्दके ॥३८॥
तथा वाणिजके चैव कारुके धर्मवर्जिते ।
निन्दन् क्रीणाति पण्यानि विक्रीणंश्च प्रशंसति ॥३९॥
अनृतस्य समाचारेण वणिक् श्राद्धमर्हति ।
भस्मनीव हुतं हव्यं दत्तं पौनर्भवे द्विजे ॥४०॥
षष्टिं काणः शतं षण्डः श्वित्री यावत् प्रपश्यति ।
पापरोगी सहस्रस्य दातुर्नाशयते फलं ॥४१॥
अश्यते सत्फलात्तस्माद्दाता यस्य तु वाग्मिन. ।
योऽवेष्टितशिरा भुङ्क्ते योभुङ्क्ते दक्षिणामुखः ॥४२॥
सोपानत्कश्च योभुङ्क्ते यच्च दद्यात्तिरस्कृतं ।
सर्वं तदसुरेन्द्राणां ब्रह्मा भागमकल्पयत् ॥४३॥
श्वानश्च यातुधानाश्च नावेक्षेरन् कथञ्चन ।
तस्मात्परिवृतिं दद्यात्तिलैश्चान्ववकीरयन् ॥४४॥
राक्षसानां तिलाः प्रोक्ताः[1] शुनां परिवृतिस्तथा ।
दर्शनात्सूकरोहन्ति पक्षपातेन कुक्कुटः ॥४५॥
रजस्वलानुस्पर्शेन क्रुद्धोयश्च प्रयच्छति ।
यस्य मित्रप्रदेयानि श्राद्धानि च हवींषि च ।
न प्रीणाति पितॄन् देवान् स्वर्गं न च स गच्छति ॥४६॥

---

(१) काव्या इति ग० च० ।

नदीतीरेषु रम्येषु सरित्सु च सरस्सु च ।
विविक्तेषु च प्रीयन्ते दत्तेनेह पितामहाः ॥४७॥
न चाश्रु पातयेज्जातु न शुक्तां वाचमीरयेत् ।
न च कुर्व्वीत भुञ्जानः अन्योऽन्यं मत्सरं तदा[1] ॥४८॥
अपसव्यं कृते तेन विधिवद्दर्भपाणिना ।
पित्र्यमानिधनं कार्य्यमेवं प्रीणाति वै पितॄन् ॥४९॥
अनुमत्यादितो विप्रानग्नौ कुर्य्याद्यथाविधि ।
पितॄणां निर्व्वपेद्भूमौ सूर्पे वा दर्भसंस्तरे ॥५०॥
शुक्लपक्षस्य पूर्व्वाह्णे श्राद्धं कुर्य्याद्विचक्षणः ।
कृष्णपक्षेऽपराह्णे तु रौहिणं न विलङ्घयेत् ॥५१॥
एवमेते महात्मानो महायोगा महौजसः ।
सदा वै पितरः पूज्या द्रष्टारो देशकालयोः ॥५२॥
पितृभक्तिरतो नित्यं योगं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।
ध्यानेन मोक्षं गच्छन्ति हित्वा कर्म्म शुभाशुभं ॥५३॥
यस्माद्धेतोर्यदुद्धृत्य मोहयित्वा जगत्तदा ।
गुहायां निहितं योगं कश्यपेन महात्मना ॥५४॥
अमृतं गुह्यमुद्धृत्य योगं योगविदांवर[2] ।
प्रोक्तं सनत्कुमारेण महत्सद्धर्म्मशाश्वतं[3] ॥५५॥
देवानां परमं गुह्यं ऋषीणां च परायणं ।

(१) सकृदिति ख० ।
(२) यज्ञविदाम्बर इति क० ।
(३) महाधर्म्मार्थशाश्वतमिति ख० ग० ।

पितृभक्त्या प्रयत्नेन पितृभक्तैश्च नित्यशः ॥५६॥
तस्य योगं समासेन पितृभक्तस्तु तत्त्वतः ।
प्रयत्नात्प्राप्नुयात्तच्च सर्वमेव न संशयः ॥५७॥
यस्मै श्राद्धानि देयानि यच्च दत्तं महाफलं ।
येषु वाप्यक्षयं श्राद्धं तीर्थेषु च नदीषु च ।
येषु च स्वर्गमाप्नोति तत्ते प्रोक्तं समन्ततः ॥५८॥

बृहस्पतिरुवाच । श्रुत्वैवं श्राद्धकल्पं तु योऽसूयां कुरुते नरः ।
स मज्जेन्नरके घोरे नास्तिकस्तमसावृतः ॥५९॥
महारोगात्तमाप्नोत् स यः संयतमानसः[1] ।
वेदाश्रमान्मुक्तचित्तः कुम्भीकानधिगच्छति ।
जिह्वाच्छेदं स्तनमेत्य प्राप्नुयुस्तेन चैव ह ।६०॥
सीदन्ति ते सागरे लोहभूता
योगद्विषः स्युस्ते यावदुर्वी ।
तस्मात् श्राद्धे धर्म उद्दिष्ट एष
नित्यं कार्यः श्रद्दधानेन पुंसा ॥६१॥
परिवादोन कर्त्तव्योयोगिनां च विशेषतः ।
परिवादात् कृमिर्भूत्वा तत्रैव परिवर्त्तते ।६२॥
योगं परिवदेद्यस्तु ध्यानिनां मोक्षकारणं ।
स गच्छेन्नरकं घोरं श्रोता यस्तु न संशयः ॥६३॥

(१) संयतमानसः इति पाठः आदर्शपुस्तकमात्रेषु दृश्यते परन्तु न सम्यक् । सन्दिग्धमानसः इति पाठः समुचितः ।

आवृतं तमसा सर्वं नरकं घोरदर्शनं ।
योगीश्वरपरीवादात्तिर्यक्त्वं याति मानवः ॥६४॥
योगीश्वराणामाक्रोशं शृणुयाद्यो यतात्मनां ।
स हि कालं चिरं मज्जेत कुम्भीपाके न संशयः ॥६५॥
मनसा कर्मणा वाचा द्वेषं योगिषु वर्ज्जयेत् ।
प्रेत्यान्य तत्फलं(१) भुङ्क्ते इह चैव न संशयः ॥६६॥

न पारगो विन्दति पारमात्मन-
स्त्रिलोकमध्ये चरति स्वकर्मभिः ।
ऋचोयजुःसामसदङ्गपारगा-
विकारमेव ह्यनवाप्य सीदति ॥६७॥
विकारपारः प्रकृतेश्च पारगः
तथा गुणानां(२) त्रिगुणान्तपारगा ।
तत्त्वश्चतुर्विंशतियोगपारगं
स पारगो यस्त्वयनान्तपारगः ॥६८॥
कृत्स्नं यथा तत्त्वविसर्गमात्मन-
स्तथैव भूयः प्रलयं सदात्मनः ।
प्रत्याहरेद्योगबलेन योगवित्
स सर्वपारक्रमयामगोचरः ॥६९॥

वेदस्य वेदिता यो वै वेद्यं विन्दति योगवित् ।
तं वै वेदविदं प्राहुस्तं प्राहुर्वेदपारगं ॥७०॥

---

(१) प्रेत्यानन्तफलमिति ख० ङ० च० ज० ।
(२) गुणानामिति पाठः सर्व्वत्रास्ति। अगुणानामिति पाठोऽत्र समुचितः ।

वेदांश्च वेदितव्यांश्च विदित्वा वै यथाविधि ।
एवं वेदविदं प्राहुस्ततोऽन्ये वेदचिन्तकाः ॥७१॥
यज्ञान वेदांस्तथा कामान ज्ञानानि विविधानि च ।
प्राप्नोत्यायुः प्रजाश्चैव पितृभक्तो धनानि च ॥७२॥
श्राद्धे य. श्राद्धकल्पं वै पश्चिम नियतं पठत् ।
सर्वाण्येतान्यवाप्नोति तीर्थे दानफलानि च ॥७३॥
स पङ्क्तिपावनश्चैव द्विजानामग्रभुग्भवेत् ।
अध्याप्य वा द्विजान् सर्वान् सर्वान कामानवाप्नुयात्॥७४॥
यश्चैव शृणुयान्नित्य श्रामन्त्य स्वर्गमश्नुते ।
अनसूयो जितक्रोधो लोभमोहविवर्जितः ॥७५॥
तीर्थानाञ्च फल कृत्स्न दानादीनां तथैव च ।
भोगोपायोऽप्ययं श्रेष्ठ स्वर्गोपायोऽप्ययं पर ।
इह चापि परा तुष्टिमस्मान् कुर्व्वीत यत्नतः ॥७६॥
इमं विधि योऽपि पठेदतन्द्रित.
समाहितः सम्पदि पर्व्वसन्धिषु ।
अपत्यभाग्भवति परेण तेजसा
दिवौकसां स व्रजते सलोकताम् ॥७७॥
येन प्रोक्तस्त्वय कल्पोनमस्तस्मै स्वयम्भुवे ।
महायोगेश्वरेभ्यश्च सदा च प्रणतोऽस्म्यहं ॥७८॥
इत्येते पितरस्तात देवानामपि देवताः ।
सप्तस्वेतेषु ते नित्यं स्थानेषु पितरोऽव्ययाः ॥७९॥
प्रजापतिसुता ह्येते सर्वे चैव महात्मनः ।

आद्योगणस्तु योगानां स नित्यो योगवर्द्धनः ॥८०॥
द्वितीयो देवतानान्तु तृतीयो देवताऽरिणां ।
शेषास्तु वर्णिनां ज्ञेया इति सर्वे प्रकीर्तिताः ॥८१॥
देवास्त्वेतान् यजन्ते वै सर्वेष्वेतेष्ववस्थिताः ।
आश्रमास्तु यजन्त्येतान् चत्वारस्तु यथाक्रमं ॥८२॥
वर्णाश्चापि यजन्त्येतांश्चत्वारस्तु यथाविधि ।
तथा सङ्करजाताश्च म्लेच्छाश्चैव यजन्ति वै ॥८३॥
पितृंश्च यो यजेद्भक्त्या पितरः पूजयन्ति तं ।
पितरः पुष्टिकामस्य प्रजाकामस्य वा पुनः ।
पुष्टिं प्रजाश्च स्वर्गञ्च प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥८४॥
देवकार्यादपि सुने पितृकार्यं विशिष्यते ।
देवतानां हि पितरः पूर्वमाप्यायनं स्मृतं ॥८५॥
न हि योगगतिः सूक्ष्मा पितॄणाञ्च परा गतिः ।
तपसा विप्रकृष्टेन दृश्यते मांसचक्षुषा ॥८६॥
सर्वेषां राजतं पात्रमथवा रजतान्वितं ।
पावनं ह्युत्तमं प्रोक्तं देवानां पितृभिः सह ॥८७॥
येषां दास्यन्ति पिण्डांस्त्रीन् बान्धवा नामगोत्रतः ।
भूमौ कुशोत्तरायाञ्च अपसव्यविधानतः ॥८८॥
सर्वत्र वर्त्तमानास्ते पिण्डाः प्रीणन्ति वै पितॄन् ।
यदाहारो भवेज्जन्तुराहारः सोऽस्य जायते ॥८९॥
यथा गोष्ठे प्रणष्टां वै वत्सो विन्दति मातरं ।
तथा तं नयते मन्त्रो जन्तुर्यत्रावतिष्ठते ॥९०॥

नाम गोत्रञ्च मन्त्रश्च दत्तमन्नं नयन्ति तं ।
अपि योनिशतं प्राप्तांस्तृप्तिस्ताननुगच्छति ॥८१॥
एवमेषा स्थिता संस्था ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
पितॄणामादिसर्गस्तु लोकानामक्षयार्थिनां ॥८२॥
इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरः पुनः ।
दौहित्रा यजमानाश्च प्रोक्ताश्चैव मयाऽनघा[१] ॥८३॥
लोका दुहितरश्चैव दौहित्राश्च सुतास्तथा ।
दानानि सह शौचेन तीर्थानि च फलानि च ॥८४॥
अक्षयत्वं द्विजाश्चैव यायावरविधिस्तथा ।
प्रोक्तं सर्वं यथान्यायं यथा ब्रह्माऽब्रवीत्पुरा ॥८५॥
बृहस्पतिरुवाच । इत्येतदङ्गिराः प्राह ऋषीणां शृण्वतां तदा ।
पृष्टस्तु संशयं सर्वं पितॄणां प्राह संसदि ॥८६॥
सत्रे वै वितते पूर्वं तदा वर्षसहस्रिके[२] ।
यस्मिन् गृहपतिर्ह्यासीद्ब्रह्मा वै देवता प्रभुः ॥८७॥
संवत्सरशतान्यत्र[३] तत्रोपिता इति श्रुतिः ।
श्लोकाश्चात्र पुरा गीता ऋषिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥८८॥
दीक्षितस्य तदा सत्रे ब्रह्मणः परमात्मनः ।
तत्रैव जातमत्युग्रं पितॄणामक्षयार्थिना ।

---

(१) मयाऽनघ इति क० ।
(२) दशसहस्रिके इति ख० ग० ।
(३) संवत्सरशतान् पञ्च इति क० ।

लोकानाञ्च हितार्थाय ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥९९॥

सूत उवाच। एवं वृहस्पतिः पूर्वं पृष्टः पुत्रेण धीमता।

प्रोवाच पितृवंशन्तु यस्तद्वै समुदाहृतं।

अत ऊर्द्ध्वं प्रवक्ष्यामि वरुणस्य निबोधत ॥१००॥

इति श्रीमहापुराणे वायुप्रोक्ते श्राद्धकल्पे भिन्नकालिकहविसाधन-द्रव्यविशेष-गयाश्राद्धादिफल-ब्राह्मणपरीक्षादिकथनं नाम एकविंशो-ऽध्यायः समाप्तः॥

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पे वरुणवंशवर्णनं ।

ऋषयस्त्वेवमुक्तास्तु परं हर्षमुपागताः ।
परं शुश्रूषवो भूयः पप्रच्छुस्तदनन्तरं ॥१॥
ऋषय ऊचुः । वंशानामानुपूर्व्वेण राज्ञाञ्चामिततेजसां ।
स्थितिञ्चैषां प्रभावञ्च ब्रूहि नः परिपृच्छतां ॥२॥
एवमुक्तस्ततः सूतस्तथाऽसौ लोमहर्षणः ।
शुश्रूषामुत्तराख्याने ऋषीणां वाक्यकोविदः ॥३॥
आख्यानकुशलो भूयः परं वाक्यमुवाच ह ।
ब्रुवतो मे निबोधध्व ऋषिराह यथा मम ॥४॥
वंशानामानुपूर्व्येण राज्ञाञ्चामिततेजसां ।
स्थितिञ्चैषां प्रभावञ्च ब्रुवतो मे निबोधत ॥५॥
वरुणस्य पत्नी सामुद्री शुनादेवीत्युदाहृता ।
तस्याः पुत्रौ कलिर्वैद्यः सुता च सुरसुन्दरी ॥६॥
कलिपुत्रौ महावीर्यौ जयश्च विजयश्च ह ।
वैद्यपुत्रौ घृणिश्चैव मुनिश्चैव महाबलौ ॥७॥
प्रजानामत्तुकामानामन्योन्यस्य प्रभक्षिणौ ।
भक्षयित्वा तावन्योन्यं विनाशं समवापतुः ॥८॥
कलिः सुरायां मत्तश्च तस्य पुत्रो मदः स्मृतः ।
स्वाहा हिंसा कलेर्भार्या ज्येष्ठा या निकृतिः स्मृता ॥९॥

असृजत्तान्यान् कलेः पुत्रांश्चतुरः पुरुषादकान् ।
नाकं विघ्नञ्च विख्यातं सद्रमं[1] विधमन्तथा ॥१०॥
अशिरस्कस्तयोर्विघ्नो नाकश्चैवाप्यशरीरवान् ।
सद्रमस्यैकहस्तोऽभूद्विधमस्यैकपात् स्मृतः ॥११॥
सद्रमस्य तथा पत्नी तामसी पूतना स्मृता ।
रेवती विधमस्यापि तयोः पुत्राः सहस्रशः ॥१२॥
नाकस्य शकुनिः पत्नी विघ्नस्य च अयोमुखी ।
राक्षसास्तु महावीर्याः[2] सन्ध्यादयविचारिणः ॥१३॥
रेवतीपूतनापुत्रा नैर्ऋता नामतः स्मृताः ।
ग्रहास्ते राक्षसाः सर्वे बालानान्तु विशेषतः ।
स्कन्दस्तेषामधिपतिर्ब्रह्मणोऽनुमते प्रभुः ॥१४॥
बृहस्पतेर्या भगिनी वरस्त्री ब्रह्मचारिणी ।
योगसिद्धा जगत्कृत्स्नमसक्ता चरते सदा ॥१५॥
प्रभासस्य तु सा भार्या वसूनामष्टमस्य तु ।
विश्वकर्मा सुतस्तस्या जातः शिल्पप्रजापतिः ॥१६॥
त्वष्टा विराजोरूपाणां धर्मपौत्र उदारधीः ।
कर्त्ता शिल्पसहस्राणां विदग्धानाञ्च वास्तुकृत् ॥१७॥
यः सर्वेषां विमानानि देवतानाञ्चकार ह ।
मानुषास्तूपजीवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः ॥१८॥

(१) सम्भ्रममिति क० ख० ग० भद्रममिति ङ० च ।
(२) महावार्य्या इति ख० ग० ङ० च० छ० ।

प्रह्लादी विश्रुता तस्य त्वष्टुः पत्नी विरोचना ।
विरोचनस्य भगिनी माता त्रिशिरसस्तु सा ॥१९॥
देवाचार्यस्य महतो विश्वकर्मस्य धीमतः ।
विश्वकर्मात्मजश्चैव विश्वकर्ममयः स्मृतः ॥२०॥
सुरेणुरिति विख्याता स्वसा तस्य यवीयसी ।
त्वाष्ट्री सा सवितुर्भार्य्या पुनः संज्ञेति विश्रुता ॥२१॥
असूत तपसा सा तु मनुं ज्येष्ठं विवस्वतः ।
यमौ पुनरसूतासौ यमञ्च यमुनाञ्च ह ॥२२॥
सा तु गत्वा कुरून् देवी वडवारूपधारिणी ।
सवितुश्चाश्वरूपस्य नासिकाभ्यां तु तौ सुतौ ॥२३॥
असूत सा महाभागा त्वन्तरेऽश्विनौ किल ।
नासत्यश्चैव दस्रश्च मार्त्तण्डस्यात्मजावुभौ ॥२४॥
ऋषय ऊचुः । कस्मान्मार्त्तण्ड इत्येष विवस्वानुच्यते बुधैः ।
किमर्थं साऽश्वरूपा वै नासिकाभ्यामसूयत ।
एतद्वेदितुमिच्छामस्तन्नो विब्रूहि पृच्छतां ॥२५॥
सूत उवाच । चिरोत्पन्नमनिर्भिन्नमण्डं त्वष्टा विदारितं ।
दृष्ट्वा गर्भवधाद्भीतः कश्यपो दुःखितोऽभवत् ॥२६॥
अण्डे द्विधाकृते त्वण्ड[1] दृष्ट्वा त्वष्टारमब्रवीत् ।
नैतदण्डं भवान्नूनं मार्त्तण्डस्त्वं भवानघ ॥२७॥
न खल्वयं मृतोऽण्डस्थ इति स्नेहात् पिताऽब्रवीत् ।

(१) त्वण्डमिति पाठः सर्व्वत्र । परन्तु त्वष्टरिति पाठः समीचीनः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तामान्वर्थमुदाहरत् ॥२८॥
यस्मार्त्तण्डाभवेत्युक्तः पिताऽण्डे वै द्विधाकृते ।
तस्माद्विवस्वान्मार्त्तण्डः पुराणज्ञैर्विभाव्यते ॥२९॥
ततः प्रजाः प्रवक्ष्यामि मार्त्तण्डस्य विवस्वतः ।
विजज्ञे सवितुः संज्ञाभार्य्यायान्तु त्रयं पुरा ॥३०॥
मनुर्य्यवीयान् सावर्णिः सञ्ज्ञायास्तु तथाश्विनौ ।
शनैश्चरश्च सप्तैते मार्त्तण्डस्यात्मजाः स्मृताः ॥३१॥
विवस्वान् कश्यपाज्जज्ञे दाक्षायण्यां महायशाः ।
तस्य भार्य्याऽभवत् त्वाष्ट्री महादेवी विवस्वतः ।
सुरेणुरिति विख्याता पुनः सञ्ज्ञेति विश्रुता ॥३२॥
सा तु भार्य्या भगवतो मार्त्तण्डस्यातितेजसः ।
नातुष्यद्भर्त्तृरूपेण रूपयौवनशालिनी ॥३३॥
आदित्यस्य हि तद्रूपं मार्त्तण्डस्य हि तेजसा ।
गात्रेषु प्रतिरुद्धं वै नातिकान्तमिवाभवत् ॥३४॥
न खल्वयं मृतोऽण्ड इति स्नेहात्समब्रवीत् ।
अज्ञानः कश्यपः स्नेहात् मार्त्तण्ड इति चोच्यते ॥३५॥
तेजस्त्वभ्यधिकं तस्य नित्यमेव विवस्वतः ।
येनापि तापयामास त्रीँल्लोकान् कश्यपात्मजः ॥३६॥
त्रीण्यपत्यानि संज्ञायां जनयामास वै रविः ।
द्वौ सुतौ तु महावीर्य्यौ कन्यां कालिन्दिमेव च ॥३७॥
मनुर्विवस्वतो ज्येष्ठः श्राद्धदेवः प्रजापतिः ।
ततो यमो यमी चैव यमजौ संबभूवतुः ॥३८॥

ज्ञानवर्णन्तु तद्रूपं दृष्ट्वा संज्ञा विवस्वतः ।
असहन्ती स्वकां छायां सवर्णां निर्ममे पुनः ॥३८॥
महीमयी तु सा नारी तस्याश्छायासमुद्गता ।
प्राञ्जलिः प्रयता भूत्वा पुनः संज्ञामभाषत ॥४०॥
वदस्व किं मया कार्यं सा संज्ञा तामथाब्रवीत् ।
अहं यास्यामि भद्रन्ते स्वमेव भवनं पितुः ॥४१॥
त्वयेह भवने मह्यं वस्तव्यं निर्विशङ्कया ।
इमौ च बालकौ मह्यं कन्या च वरवर्णिनी ॥४२॥
भर्त्रे वै नैवमाख्येयमिदं भगवते त्वया ।
एवमुक्ताब्रवीत्संज्ञां संज्ञायाः पार्थिवी तु सा ॥४३॥
आकाशग्रहणाद्देवि आशय नैव कर्हिचित् ।
आख्यास्यामि मतं तुभ्यं गच्छ देवि स्वमालयं ॥४४॥
समाधाय च तां संज्ञा तथेत्युक्ता तया च सा ।
त्वष्टुः समीपमगमद्व्रीडितेव तपस्विनी ॥४५॥
पिता तामागतां दृष्ट्वा क्रुद्धः संज्ञामथाब्रवीत् ।
भर्तुः समीपङ्गच्छ त्वं मा जुगुप्स दिवाकरं ॥४६॥
सैवमुक्ता तदा पित्रा नियुक्ता च पुनः पुनः ।
वर्षाणान्तु सहस्रं वै वसति स्म पितुर्गृहे ॥४७॥
भर्तुः समीपं गच्छ त्वं नियुक्ता च पुनः पुनः ।
अगमद्वडवा भूत्वाच्छाद्य रूपमनिन्दिता ।
उत्तरान् सा कुरून् गत्वा तृणान्यथ चचार सा ॥४८॥
द्वितीयायान्तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिन्तयन् ।

आदित्यो जनयामास पुत्रावादित्यवर्चसौ ॥४८॥
पूर्वजस्य मनोस्तुल्यौ सादृश्येन तु तौ प्रभू ।
श्रुतश्रवन्तु धर्म्मज्ञं श्रुतकर्म्माणमेव च ॥५०॥
श्रुतश्रवा मनुः सोऽपि सावर्णिर्व्वै भविष्यति ।
श्रुतकर्म्मा तु विज्ञेयो ग्रहो वै यः शनैश्चरः ॥५१॥
मनुरेवाभवत्स वै सावर्ण इति बुध्यते ।
संज्ञा तु पार्थिवी सा वै स्वस्य पुत्रस्य वै तदा ॥५२॥
चकाराभ्यधिकं स्नेहं न तथा पूर्व्वजेषु वै ।
मनुस्तस्याक्षमत्सर्व्वं यमस्तद्वै न चाक्षमत् ॥५३॥
बहुशो यस्य सान्त्वस्तु सापत्न्यादतिदुःखितः ।
तां वै रोषाच्च बाल्याच्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ॥५३॥
पदा सन्तर्ज्जयामास संज्ञाञ्चैव स तु यमः ।
सा शशाप ततः क्रोधात् सवर्णा जननी यमं ॥५४॥
पदा तर्ज्जयसे यस्मात् पितृभार्य्यां यशस्विनीं ।
तस्मात्तवैष चरणः पतिष्यति न संशयः ॥५५॥
यमस्तु तेन शापेन भृशं पीडितमानसः ।
मनुना सह धर्म्मात्मा पितुः सर्व्वं न्यवेदयत् ॥५६॥
भृशं शापभयोद्विग्नः संज्ञावाक्यैर्विनिर्ज्जितः ।
बाल्याद्वा यदि वा मोहान्मां भवांस्त्रातुमर्हति ॥५७॥
शप्तोऽहमस्मि लोकेश जनन्या तपतांवर ।
तव प्रसादात्त्रातु त्वं तस्मान्महतो भयात् ॥५८॥
विवस्वानेवमुक्तस्तु यमं प्रोवाच वै प्रभुः ।

असंशयं पुत्र महद्भविष्यं तत्र कारणं ॥५९॥
येन त्वामाविशत्क्रोधो धर्म्मज्ञं सत्यवादिनं ।
न शक्यमेतन्मिथ्या तु कर्त्तुं मातुर्वचस्तव ॥६०॥
क्रिमयो मांसमादाय यास्यन्ति तु महीं तव ।
ततः पादं महाप्राज्ञ पुनः संप्राप्स्यसे सुखं ॥६१॥
कृतमेवं वचः सत्यं मातुस्तव भविष्यति ।
शापस्य परिहारेण त्वं च त्रातो भविष्यसि ॥६२॥
आदित्यस्त्वब्रवीत् संज्ञां किमर्थं तनयेषु वै ।
तुल्येष्वप्यधिकः स्नेह एकस्मिन् क्रियते त्वया ॥६३॥
सा तत्परिहरन्ती वै नाचचक्षे विवस्वतः ।
आत्मना स समाधाय योगात्तथ्यमपश्यत ॥६४॥
तां शप्तुकामो भगवान् नाशाय कुपितः प्रभुः ।
सा तत्सर्वं यथातत्त्वमाचचक्षे विवस्वतः ॥६५॥
विवस्वानथ तच्छ्रुत्वा क्रुद्धस्त्वष्टारमभ्ययात् ।
त्वष्टा तु तं यथान्यायमर्च्चयित्वा विभावसुं ॥६६॥
निर्दग्धुकामं रोषेण सान्त्वयामास वै शनैः ।
तवातितेजसा युक्तमिदं रूपं न शोभते ॥६७॥
असहन्ती तु तत् संज्ञा वने चरति शाद्वले ।
द्रक्ष्यते तां भवानद्य स्वां भार्यां शुभचारिणीं ॥६८॥
श्लाघ्यां यौवनसम्पन्नां(१) योगमास्थाय गोपते ।
अनुकूलं भवेदेवं यदि स्यात् सम्मतोऽमतः ॥६९॥

(१) श्लाघ्ययौवनसम्पन्नामिति ख० ग० ।

रूपं निवर्त्तयत्वस्य आद्य श्रेष्ठमरिन्दम ।
रूपं विवस्वतस्त्वासीत्तिर्यगूर्द्ध्वमधस्तथा ॥७०॥
तेनासौ श्लाघितोदेवो रूपेण तु दिवस्पतिः ।
तस्मात्त्वष्टा स चकन्तु बहु मेने महातपाः ॥७१॥
अनुज्ञातस्ततस्त्वष्टा रूपनिर्वर्त्तनाय तु ।
ततोऽभ्युपगमात्त्वष्टा मार्त्तण्डस्य विवस्वतः ॥७२॥
भ्रमिमारोप्य तत्तेज शातयामास तस्य वै ।
तत्तु निर्भासितन्तेजस्तेजसापहृतेन तु ॥७३॥
कान्तात कान्ततरं द्रष्टुमशुभ शुशुभे ततः ।
ददर्श योगमास्थाय स्वाम्भार्यां वड़वां तथा ॥७४॥
अदृश्यां सर्वभूतानां तेजसा नियमेन च ।
अश्वरूपेण मार्त्तण्डः तां मुखे समभावयत् ॥७५॥
मैथुनाय विचेष्टन्तो परपुंसोपशङ्कया ।
सा तन्निरधमच्छुक्रं नासिकाभ्यां विवस्वतः ॥७६॥
देवौ तस्मादजायेतामश्विनौ भिषजां वरौ ।
नासत्यश्चैव दस्रश्च स्मृतौ द्वावश्विनाविति ॥७७॥
मार्त्तण्डस्य सुतावेतावष्टमस्य प्रजापते. ।
तान्तु रूपेण कान्तेन दर्शयामास भास्करः ॥७८॥
सा तं दृष्ट्वा तदा भार्या तुतोष च मुमोह च ।
यमस्तु तेन शापेन भृशम्पीडितमानसः ॥७९॥
धर्म्मेण रञ्जयामास धर्म्मराजस्ततस्तु सः ।
सोऽलभत् कर्मणा तेन शुभेन परमद्युतिः ॥८०॥